

DYADE

4 1998

kr 50

Trender

Økonomi

Politikk

Meditasjon

Kunst

Historie

Forandring

Det finnes i tilværelsen en grunnleggende usikkerhet. Vi tror vi vet hva som venter rundt neste sving, men det eneste sikre er det uventede. Plutselig tar begivenhetene en helt annen retning. Den som de siste årene har investert i aksjer eller trodd på lav rente, vet det. Eller hvem skulle for noen år siden tenkt seg at det viktigste politiske spørsmål for verdens mektigste land skulle være presidentens seksualliv?

Det er denne foranderligheten vi ser på i dette Dyade, noen nye retninger innen økonomi, politikk, jus, kunst, meditasjon og historie. Vi leter ikke etter noe underliggende felles mønster, ettertiden må finne slikt. Vi har ganske enkelt bedt fagfolk se på noen nye, interessante trekk innen det felt de arbeider med. Noen av artiklene undersøker begivenheter som har preget det siste året, andre har et lengre perspektiv.

I dette nummeret har vi et intervju med en meditasjonslærer som de siste par årene har undervist indere i Acems forståelse av meditasjon. Det har gitt nytt perspektiv på hva åpenhet betyr i eksistensiell forstand og ikke bare som kulturelt perspektiv. Det har også gitt innsikt i hvilke reelle nyvinninger Acem har gjort i sitt arbeide med meditasjon.

Vi tror du vil finne mye interessant og variert stoff i dette Dyade og ønsker deg god lesning.

Bli med oss videre

I dette bladet finner du en giro til fornyelse av abonnementet. I 1999 har vi tenkt å ta deg med på en reise gjennom svært ulike temaer. Vi drøfter meditasjon og litteratur. Vi spør: Er vi barn for lenge? Vi undersøker gudsforestillinger og skriver om ironi.

Vi tror det blir spennende stoff for den som liker Dyades undersøkende stil. Vår oppfordring er: La ikke giroen bli liggende, men send den inn mens du husker det. Vi vil gjerne ha deg med i utforskningen av vårt mangslungne liv.

DYADE drives på
idealistisk basis.Ingen mottar økonomisk
godtgjørelse for bidrag.Evt. overskudd går til
organisasjonen Acem.**Adresser:**Postboks 2559 Solli,
0202 Oslo
Huitfeldtsgt. 49, 0202 Oslo
Telefon: 22 83 04 83
Telefax: 22 83 18 31
Postgiro: 0805 2 09 42 33
Dyade@Acem.no
<http://www.dyade.no>**Trykk/opplag:**Hegland Trykkeri
1600 eks
Utkommer 4 ganger i året**Abonnement**

1998: kr. 170.-

Redaktør:

Ole Nygaard

Redaksjon: Eirik Jensen
Halvor Eifring
Turid Suzanne Berg-Nielsen
Carl Henrik Grøndahl**Layout:**

Trygve Fridstrøm

Administrasjon: Trygve Fridstrøm
Gøril Onarheim
Bibbi Juell
Fredrik Ruud
Marit Røssum**Redaksjonsråd:**Rolf Brandrud
Ole Gjems-Onstad
Torbjørn Hobbøl
Are Holen

Innhold

*Tor Hersoug*Verdens økonomiske system
i krise? s 2*Ole Gjems-Onstad*Clintons USA:
Jus i stedet for moral s 16*Dyade-intervjuet:*

Lærer inderne meditasjon s 24

*Eva Skaar*Innsikt eller uegentlighet?
Et møte med samtidskunsten s 28*Eldbjørg Haug*

400-årsnatten var ikke så lang s 42

Tor Hersoug

Verdens økonomiske system i krise?

ER VERDENS ØKONOMISKE SYSTEM i ferd med å gå i oppløsning? Har den såkalte globalisering av økonomien, d v s at kapital, investeringer og handel flyter fritt over hele verden, kommet så langt at verdensøkonomien bryter sammen?

Mange milliarder kroner i utenlandsk valuta kan trekkes ut av et land i løpet av meget kort tid hvis investorenes tiltro til landet svikter. Ødelegger det økonomien og den sosiale struktur i landet, og drar det mange andre land uskyldig med seg i dragsuget? Bidrar kravene fra Det Internasjonale Pengefond for hjelp til land i krise, bare til å gjøre krisen verre? Disse spørsmålene er stadig oftere blitt reist det siste året.

Landet som tidligere var beundret for sin langvarige og sterke økonomisk vekst, Japan, har nå i flere år stagnert. For øyeblikket er veksten negativ og det synes ikke å være noen snarlig bedring i sikte. En rekke asiatiske land, blant de såkalte Tiger-landene, som i 10-15 år har gjort

meget store økonomiske fremskritt, har det siste halvannet år havnet i dyp krise. Valutaene har falt dramatisk i verdi i forhold til dollar og europeiske valutaer, utenlandsgjelden er vanskelig å betjene, arbeidsløsheten

Den asiatiske tigreren prøver å holde igjen på dollarflukten.

og fattigdommen øker, politisk og sosial uro følger i flere av landene. Mange frykter at heller ikke Kina vil unngå krise. Russlands økonomi har nærmest kollapset. Levestandarden til den tidligere supermakten er på u-landsnivå og ikke i nærheten av det vi er vant med i Vesten. Valutaene i flere latin-amerikanske land er kommet under press, renten har skutt i været og hardt tilstrebet økonomisk stabilitet synes truet. Og i lille Norge har boligrenten hoppet opp i 10%. En rente på 10% hos oss virker kanskje dramatisk, men er lite å bekymre seg over i forhold til 50% som andre land kan oppleve. Til og med i USA, som har hatt en sammenhengende oppgangskonjunktur i 7-8 år, er det mange som begynner å bli bekymret over den økonomiske utvikling.

Det er riktig at globaliseringen er økende. Teknologiske fremskritt har gjort kommunikasjon over landegrensene enklere og raskere. Tollbarrierer og stengsler for internasjonale kapitalbevegelser er blitt nedbygget. Verdenshandelen har lenge økt raskere enn verdiskapingen totalt i verden. Investorer foretar investeringer i andre land i sterkt økende tempo, multinasjonale konserner vokser, og investeringer i aksjer og verdipapirer over landegrensene har økt dramatisk. Men alt dette til tross, den interkontinentale handelen er fortsatt relativt beskjeden. Det meste av et lands verdiproduksjon blir fortsatt omsatt i landet selv. Og av den utenrikshandel som finner sted, foregår den overlegent største delen innenfor den region landet tilhører. Det betyr ikke at handel med fjernere land er uviktig, men det er fornuftig å ha proporsjonene noenlunde klare. Under 10% av Norges utenrikshandel er med land i Asia. Tre fjerdedeler av vår utenrikshandel foregår med land i EU. Hvis man ser på EU som helhet, utgjør eksport til land utenfor EU rundt 10% av EU-landenes samlede bruttonasjonalprodukt (all inntekt som skapes i et land). Også for USA

Tokyo-børsen har falt dramatisk under krisen i Japan.

tre fjerdedeler av norsk utenriks-handel skjer med land i EU

utgjør landets eksport ca 10% av bruttonasjonalproduktet.

Selv om internett kan brukes som kommunikasjonsmiddel over hele kloden, kan ikke varer transporteres gjennom internett. Mange tjenester produseres også i fysisk kontakt mellom mennesker. Selv om kapital kan bevege seg over landegrensener, er det meget lav mobilitet for personer i verden. Vi kan riktignok reise på ferie til de fleste avkroker, men det er mange sterke barrierer for at mennesker kan flytte, bosette seg og arbeide i andre land enn sitt eget, eller utenfor nærmeste region. Så globaliseringen er begrenset.

På ulike vis kan noen aspekter av globalisering ha vært større tidligere. For 100 år siden og mer, fant det sted meget omfattende utvandring fra Europa til USA, som relativt sett var mye større enn dagens flyttinger over landegrensene i Europa. For 30-40 år siden var tilstrømmingen av gjestearbeidere til ulike europeiske land adskillig større enn dagens folkeforflytninger. Utenriks-handelen har i perioder vært vel så viktig i tidligere tider som i dag. Før første verdenskrig fant det f eks også sted meget betydelige investeringer i vårt land foretatt av utlendinger.

KRISER TIL ALLE TIDER

Å tro at dagens kriser skyldes økende globalisering, er kanskje populært, men kan lett bli en kortslutning. Historisk sett har vi hatt kriser til alle tider. Det første kjente eksempel på en såkalt bobleøkonomi som sprakk brått og brutalt, fant sted for over 360 år siden i Nederland. Tulipaner kom fra Tyrkia til Vest-Europa i det 16. århundre, og ble raskt populære. Stadig nye farvevarianter kunne dyrkes frem, men det var en prosess som tok tid. De fineste tulipanløkene ble sterkt etterspurt. Interessen for prydhaber hadde så vidt begynt og var en hobby for de rike. Til å begynne med reflekterte den høye prisen at tilbudet var lite. Det tok ikke av før spekulanter begynte å kjøpe tulipanløker, ikke for å dyrke dem, men for å selge dem videre med fortjeneste. Fra 1634 ble det handlet kontrakter for levering i den etterfølgende sesong for sterkt stigende priser. Produksjonen økte, men likevel steg prisene videre. Noen typer tulipanløker ble i 1636 omsatt for over det tredobbelte av prisen tre år tidligere. Og det

**kortslutning å si
at krisen skyldes
globalisering**

**rådyre
tulipaner**

fortsatte. En samtidig forfatter skrev at en eneste løk av en sjelden type kunne bli solgt for 2.500 floriner, for hvilken sum man kunne kjøpe 4 okser, 8 griser og enorme mengder korn, øl, smør og ost. Men så sprakk boblen. Noen spekulanter kom seg ut i tide og hadde tjent en formue. Andre gikk konkurs i det myndighetene grep inn og tilsidesatte mange inngåtte kontrakter, eller tvangsmessig nedsatte prisen til 10% av den opprinnelig avtalte prisen. Det tok flere år før den nederlandske tulipanindustrien kom seg på bena igjen. Og dette var altså ca 350 år før internett og den moderne utvikling av det internasjonale kapitalmarked.

I vårt århundre var trettitallet preget av alvorlig depresjon, høy arbeidsledighet og tunge tider både i Nord-Amerika og Europa. Denne krisen var dypere enn noe av det som har skjedd i dette århundre i vår del av verden, og brøt ut etter mange år med økende proteksjonisme. Hvert land prøvde å beskytte eget næringsliv ved å sette opp høye tollmurer mot andre land. I andre faser har vi hatt tider med betydelig vekst nettopp i perioder med relativt fri verdenshandel og adskillig frihet for internasjonale investeringer, f eks i tiden før første verdenskrig.

Å tro at begrensning av globaliseringen forhindrer kriser, er det derfor ikke grunnlag for.

Det er store individuelle forskjeller mellom de ulike land og vi sikter ikke her på å gi noen uttømmende forklaring. Enkelte land har betydelig underskudd i forhold til omverden, og det er særlig disse som er rammet – Thailand, Indonesia, Korea, Malaysia – mens andre asiatiske land

Kø av nervøse småsparere foran Bergens Privatbank under krisen i 1930-årene.

**depresjon og
arbeidsløshet
på 30-tallet**

Suharto bygget opp en kjempeformue og var imot reformer

lenge har hatt meget store overskudd i sin utenriks-økonomi. Det gjelder Japan, Taiwan, Hong Kong og Singapore. Men ett fenomen synes å ha vært fremtredende i landene som er hardt rammet, og det er korrupsjon. Her er det ikke bare snakk om at man må gi gaver for å få byråkrater til å gi løyver i rimelig tid. Fenomenet er langt mer gjennomgripende opp til øverste politiske nivå. Når siktemålet for de fleste politikere med å søke politiske verv er å berike seg selv og sin familie, vil det nødvendigvis få konsekvenser for den økonomiske utvikling. Mest ekstreme var kanskje forholdene i Indonesia, der den nå avsatte president Suharto styrte eneveldig i over 30 år. Hans barn og deres familier bygget seg opp enorme formuer i løpet av denne tiden gjennom særbehandling fra myndighetene side. Den kunne ta form av enerett til innførsel av ulike varer, å gjøre konsesjon til produksjon avhengig av at Suharto-familien var inne på eiersiden, og favorisering når det gjelder kontrakter med staten. Etter at den økonomiske krisen i Indonesia hadde brutt ut, og Suharto nølte med å gjennomføre reformer som Det Internasjonale Pengefondet forlangte for å yte støtte, antagelig fordi familiens forretningsvirksomhet kunne tape på slike reformer, hadde tidsskriftet *The Economist* følgende lakoniske kommentar: "For president Suharto har asiatiske verdier en helt konkret betydning".

SLØSING MED RESSURSER

Når et land styres etter slike prinsipper, vil det oppstå betydelig sløsing med ressurser. Det er ikke de mest effektive produsenter og leverandører som slipper til, men de med de rette politiske kontakter. Når man har et monopol, kan man ofte drive ineffektivt og likevel ta ut stor fortjeneste, men da på bekostning av resten av samfunnet.

ulønnsomme prestisjeprosjekter

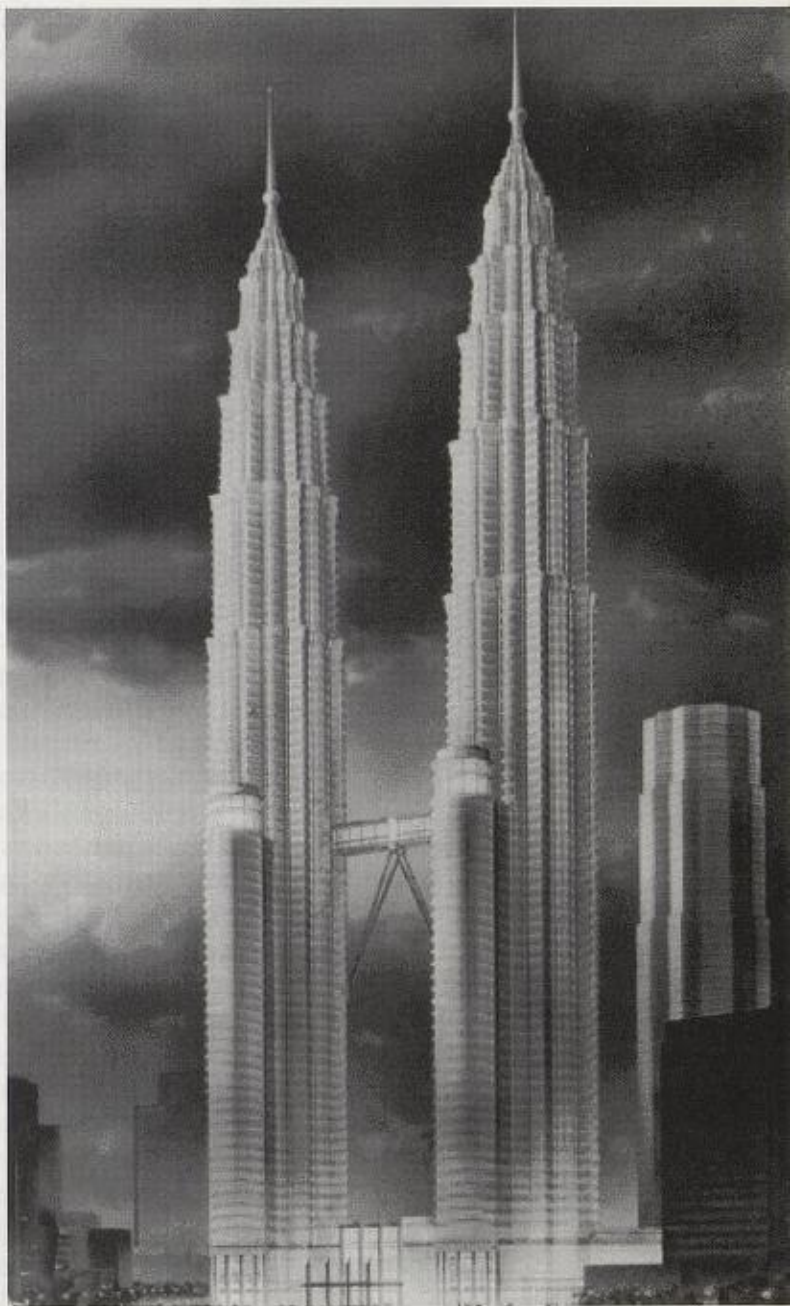
Autoritære regimer har også fra tid til annen behov for å gjennomføre prestisjefylte prosjekter selv om lønnsomheten er svak, eller fordelene ikke står i forhold til kostnadene. En del av samfunnets ressurser blir da kanalisert inn i prosjekter som er ulønnsomme. Ett eksempel kan være byggingen av verdens høyeste bygning i Kuala Lumpur, hovedstaden i Malaysia, bestående av to like høye tårn. Prosjektet er betalt av Petronas, det statlige oljeselskapet, og er bygget som selskapets hovedkontor. Men selv om finansieringen av byggingen ikke belaster

statsbudsjettet direkte, er det likevel staten som betaler når statens oljeselskap pålegges å bruke sine penger til finansieringen, i stedet for at selskapet selv bestemmer hvilke investeringsprosjekter som er bedriftsøkonomisk lønnsomme.

Singapore regnes for å være ett av verdens minst korruperte land, men er likevel merket av krisen i Asia. Det henger sammen med at landet har foretatt store investeringer i nabolandene som de taper på, og en stor del av deres handel har gått til land som ikke lenger har råd til å importere så mye. I tillegg kommer at landet ligger sårbart til, svært nær to mye større naboer som ikke alltid er like vennskapelig innstilt, men situasjonen er langt bedre i Singapore enn i nabolandene.

Mange av landene som er kommet i problemer har hatt et overforbruk av ressurser, både til forbruk og ulønnsomme investeringsprosjekter, som er blitt finansiert med lån fra utlandet. Den faktiske utenlandsopplåningen har vist seg å være adskillig større enn det man trodde før krisen brøt ut. Veksten blir selv-

Petronas-tårnene i Kuala Lumpur er godt eksempel på et dyrt og ulønnsomt prestisjeprosjekt.

boblen sprekker

forsterkende. Her, som det har skjedd flere ganger også i vestlige land, tror folk at veksten ikke skal stoppe. Eiendomspriser og aksjekurser beveger seg i retning himmelen, lån tas opp og det foretas investeringer som bare kan bli lønnsomme hvis veksten fortsetter. Men før eller siden sprekker boblen.

Et vedvarende stort underskudd på handelen med utlandet gjør at utenlandsgjelden bygger seg opp og renteutgiftene blir tyngre og tyngre å bære. Til slutt nås et punkt der tilstrekkelig mange utenlandske investorer begynner å frykte for låntagernes betalingsevne. Strømmen av ny kreditt inn til

landet får da en brå stopp og landet kan ikke lenger importere varer og tjenester i samme omfang. Bedrifter får problemer med å kjøpe inn nødvendige råvarer til sin produksjon.

Bankene spiller en avgjørende rolle for sammenbruddet i den økonomiske utviklingen. Folk setter sparepenger i banken og banken låner pengene videre til privatpersoner og bedrifter. Så lenge innskyterne har tiltro til banken, behøver aldri banken å ha mye penger liggende. Den behøver heller ikke gå med overskudd hvis tapene kan skjules. Når økonomien vokser, vokser innskuddene, og banken får mer penger å plassere videre.

I korrupte regimer brukes bankene som midler til å finansiere ulike prosjekter, som kanskje gjør enkelte politikere og deres venner rike eller styrker deres prestisje, men som samfunnsøkonomisk er ulønnsomme. Bankene får ikke tilbakebetalt lånene med avtalte renter. Bringes denne utviklingen for langt og bankenes tap blir for kolossale, er det til slutt noen som reagerer, enten det er landets innskytere, eller utenlandske långivere.

bankene spiller en avgjørende rolle for sammen- bruddet

Reguleringen og overvåkingen av banksystemet har vært svært mangelfull i de kriserammede landene. Misligeholdte lån blir ikke nedskrevet, lån gis til favoriserte prosjekter til lav rente, eller til politikere og deres familie og venner, tap tildekkes.

Finanssektoren er ofte noe av det siste som liberaliseres. Utenlandske investorer slipper ikke til på eiersiden, eller utenlandske

banker får ikke etablere seg i særlig grad. Dette er trolig til stor ulempe for landet. Riktignok kan korrupsjon og dårlig styring foregå også i vestlige banker, men forskjellen til forholdene i Asia er likevel meget store. Vestlige banker er underlagt et helt annet overvåkningsregime og strenge regler for tapsavskrivinger og et minstenivå for ansvarlig kapital bak virksomheten. Disse reglene er til en viss grad harmonisert i vestlige land. I forhold til asiatiske banker har vestlige banker derfor andre tradisjoner for hvordan forsvarlig bankdrift skal utføres. De stiller andre krav til sikkerhet og lønnsomhet og er ikke utsatt for samme grad av politisk innblanding. De besitter høy kompetanse.

Ved å slippe vestlige banker inn på sitt eget marked, vil det foregå kompetanseoverføring til egen banknæring og en større del av banksystemet vil drives på forsvarlig vis.

mangelfull kontroll

vestlige banker burde slippe til i Asia

**et bedre
bankvesen
kunne
motvirke
krisen**

Konkurransen mellom bankene ville også i større grad tvinge innenlandske banker til å drive mer effektivt og overholde regler for ansvarlig bankdrift. Med et bedre funksjonerende bankvesen ville ikke utviklingen ha sklidd så langt som den gjorde, og tilbakeslaget ville blitt lettere å komme over. Dette er et eksempel på at friere kapitalstrømmer ville ha gjort krisen mindre alvorlig og ikke verre.

**India intet
godt
eksempel**

SKJERMING FRA «KAPITALKREFTER»

Av og til trekkes India frem som eksempel på et land med lite fritt kapitalmarked, betydelige importrestriksjoner og begrensninger på markedsøkonomien, og som så langt har kommet relativt uskadet gjennom den asiatiske krisen. Skryteverdien av dette er imidlertid meget begrenset. India har ingen ekstraordinær krise nå, men er til gjengjeld kontinuerlig fattig. Infrastrukturen i landet er nedkjørt og svak. Den økonomiske veksten har gjennom lengre tid vært langt lavere i India enn i mange andre asiatiske land som har fulgt en mer markedsorientert politikk. Indias vekst har vært sterkest på 1990-tallet da politikken har vært mest markedsorientert. Også i India er for øvrig korrupsjonen formidabel.

Hvordan er det mulig at det kan gå så galt så lenge før reaksjonen setter inn? Hvorfor ytes det lån fra utlandet i så stort omfang når tilbakebetalingsevnen ikke er tilstede? Når et land først begynner den økonomiske oppgangstur, som regel samtidig med at det skjer en viss liberalisering av næringslivet, er det mange prosjekter som synes lønnsomme. Billig og arbeidsvillig arbeidskraft, et stort marked, mange med høy utdanning og et næringslivsvennlig politisk klima gir store muligheter. Det kan gjennom lengre tid oppveie de negative trekk som korrupsjon, svakt regulert bankvesen og overforbruk. Når ting går bra, ser det også ut til at det utvikles en manglende årvåkenhet fra investorenes side, hos de utenlandske så vel som de innenlandske. Den samme tendensen ser man i vestlige aksjemarkeder. De svinger, og oppturene varer som regel lenger enn det de økonomiske signaler gir grunnlag for, slik at fallet i nedgangstider blir desto større. Flertallet av investorene legger ikke så godt merke til faresignalene og tror på ytterligere oppgang, helt til det blir åpenbart for de fleste at utviklingen ikke kan opprett-

**manglende
årvåkenhet når
det går bra**

holdes. Som vi skal se, påvirker også Det Internasjonale Pengefondets redningsaksjoner investorenes vilje til å reagere på faresignalene i tide.

**ser ikke
faresignalene**

PENGEFONDETS DILEMMAER

Når et land ikke lenger kan betjene sin gjeld i utenlandsk valuta, blir det nærmest umulig for bedrifter og banker i dette landet å oppta nye utenlandslån, selv om det gjelder innkjøp av uunnværlige råvarer til bedrifter, og krisen blir akutt. Det Internasjonale Pengefond kan da foreta en redningsaksjon ved å stille store kreditter i utenlandsk valuta til disposisjon for landet. Pengefondet setter visse betingelser for slike redningsaksjoner, f eks at det skal ryddes opp i bankvesenet, lempes på handelsrestriksjoner, mykes opp i monopoler, foretas privatisering av ineffektive statlige bedrifter og reduseres i subsidier. Konsekvensen på kort sikt kan bli sterkt økende arbeidsledighet og sosial uro.

Det ene dilemmaet for Pengefondet er at hvis det setter for stramme krav, blir det smertelige overgangsproblemer i landene. Men hvis kravene er for svake, vil ofte myndighetene utsette nødvendige reformer slik at krisen trekker i langdrag, og kanskje må stadig ny internasjonal støtte gis. Det andre dilemmaet er at hvis Pengefondet kommer tidlig inn med tilstrekkelig stor støtte, vil utenlandske investorer komme velberget ut av den begynnende krisen og tilliten til landet og det internasjonale finansvesen opprettholdes. Men samtidig stimulerer det internasjonale investorer til ikke å bry seg om risikoen ved lån til og investeringer i land der det er stor økonomisk risiko p g a den politikk som føres i landet. Når utenlandske investorer tror at Pengefondet alltid vil redde dem uskadet ut av kriser, vil de ta for store sjanser og låne alt for mye til bedrifter og banker i land som fører en politikk som ikke er bærekraftig over tid. På den måten vil investorene bidra til å skape nye kriser og gjøre dem større når de først

**opprydning kan
gi arbeids-
ledighet og
sosial uro**

Illustrasjon: Einar

**tar sjanser
og venter at
Pengefondet
skal ordne
opp**

kommer. Hverken Pengefondet eller noen andre har fasitsvar på hvordan disse dilemmaene best håndteres.

SMITTEEFFEKTER AV FRI KAPITALSTRØM?

Det snakkes gjerne om smitteeffekter fra den asiatiske krisen ved at utenlandske investorers spekulasjoner bringer stadig flere land i krise. Her er det grunn til å være mer nøktern. En økonomisk historiker i USA, som har studert finansielle kriser gjennom flere århundrer, sier at han aldri har observert ett eneste tilfelle av finansiell smitte. Når et land har erfart finansielle problemer, har det alltid vært gode grunner for investorenes skepsis; landets økonomiske tilstand og politikk har vært dårlig. Land med en sunn økonomi blir ikke rammet av denne type kriser.

Selv om dette kanskje er riktig, vil utbruddet av en krise likevel kunne få konsekvenser for andre land, utover redusert eksport til kriselandet. Krisen får investorer til å se nøyer etter om kanskje andre land også lider av de samme symptomer som kriselandet. Den vekker investorene opp fra en mer sløv, optimistisk og komfortabel tilstand. I 1997 begynte den asiatiske krisen i Thailand. Det fikk investorene til å granske nøyer forholdene også i Indonesia. Men tilstanden der var slik at en krise sikkert ville ha brutt ut uansett før eller senere. "Smitteeffekten" i dette tilfellet var at krisen i Indonesia ble fremskutt i tid.

I andre tilfeller kan det bety mer. Investorenes holdning til risiko blir skjerpet i krisetider. Etter at mange har brent seg, blir de langt mer opptatt av å plassere midlene på sikrere måter. Det kan slå negativt ut for land der den økonomiske politikk er noe, men ikke veldig, svak. I en situasjon uten krisestemming andre steder i verden, ville landet kanskje ikke ha merket noe, men det kan bli rammet av sviktende investortillit i tider som disse.

Når noen land får sterke økonomiske tilbakeslag, betyr det mindre eksport til disse landene fra resten av verden. Det i seg selv reduserer den økonomiske veksten også i de ikke kriserammede landene. I tillegg kommer tap på investeringer og lån til kriselandene. Også dette får realøkonomiske effekter i resten av verden. Det kan bli vanskeligere å reise kapital til realinvesteringer også i de landene som ikke direkte er rammet, fordi investorene

**investorene
blir alarmert**

**vanskeligere å
reise kapital**

blir mindre lystne på å ta risiko. Så slik sprer virkningene seg, men det er noe annet enn det man gjerne tenker på med smitteeffekten av "spekulanter" overveldende valutatransaksjoner.

De realøkonomiske effektene for resten av verden er foreløpig relativt begrensede fordi økonomien i de kriserammede landene er relativt små i forhold til verdensøkonomien. Til og med Russland med sine 150 millioner innbyggere, har en økonomi som er meget liten i forhold til Vest-Europas. Mer følbart ville det bli hvis Japan ikke skulle greie å stoppe sin nedgang.

HVOR GÅR VERDEN VIDERE?

En rekke finansanalytikere, økonomer og mer profesjonelle dommedagsprofeter har varslet at vi kan få et økonomisk kollaps i verdensøkonomien. Krisen brer seg fra Asia og Russland videre til Latin-Amerika, derfra til USA og så til Europa. Andre er mer optimistiske og antar at USA og Vest-Europa kan komme igjennom den nærmeste tiden med litt redusert veksttakt, men uten mer følbare tilbakeslag. Stemningen i de finansielle miljøer svinger ofte fra uke til uke mellom optimisme og pessimisme. Vi skal ikke her ta stilling til de ulike spådommene om konjunktur-utviklingen, men se litt på enkelte overordnede utviklingstrekk.

Noen hevder at den pågående uroen verden over viser at markedsøkonomien har spilt fallitt. For russere kan det se ut som om markedsøkonomien bare har skapt problemer. Vi bør derfor få en bevegelse i retning av mer økonomisk regulering og mindre marked, hevdes det.

Dette er nok en altfor sterk konklusjon. Markedsøkonomien har vist seg alternativene helt overlegen når det gjelder å skape økonomisk vekst. Russlands ulykksalige utvikling skyldes ikke markedsøkonomien. Russerne har aldri erfart markedsøkonomi. Til markedsøkonomi hører et lov- og regelverk som avtaler kan bygge på, et uavhengig rettssystem til å avgjøre tvister, og en pålitelig ordensinstitusjon til å håndheve lover og

Vil Kina gå med i dragsuget?

**markeds-
økonomien
overlegen når
det gjelder å
skape vekst**

**globalisering
har gitt en
eventyrlig
fremgang**

straffe lovbrudd. Disse betingelsene er mer eller mindre fraværende i dagens Russland. Svært lite funksjonerer etter intensjonen. Korrupsjonen har vært tøylesløs, med noen få finansbaroner som har beriket seg på det som tidligere var statens eiendom, og lovløsheten florerer. Man har heller ikke greid å etablere et marked basert på privat eiendomsrett i landbruket, som kunne vært en viktig basis. Produktiviteten i russisk landbruk er i dag svært lav.

Utviklingen fremover vil neppe være rettlinjet. Det vil oppstå forsøk på å begrense kapitalmobiliteten. Malaysia, foreløpig som eneste, har innført streng valutakontroll. Røster i Vesten tar også til orde for begrensninger på valutahandelen. Vår hjemlige statsminister har uttalt seg positivt om avgift på valutahandel, uten at denne ideen kan sies å ha slått igjennom internasjonalt.

Alt i alt er det liten tvil om at åpne markeder har bidratt til å trekke flere land ut av fattigdom. Det er deltagelse i den globale økonomi som har gitt grunnlag for den eventyrlige vekst en del av landene i Asia har opplevd gjennom lengre tid. Generelt er internasjonale investeringer et gode for alle land. De trekker ny virksomhet og økt kompetanse med seg. Jeg tror forståelsen for dette er såpass utbredt at hovedtrenden vil gå i retning av fortsatt liberalisering, selv om krisen nå kan føre til midlertidige utslag i motsatt retning enkelte steder.

Sannsynligvis vil man også videreutvikle dagens system for å håndtere internasjonale finansielle kriser, slik man i dag har Det Internasjonale Pengefond som "lender of last resort". Foreløpig er man usikre på hvordan dette best skal utvikles. Ett tiltak man diskuterer, er innføring av regler som skal gjøre de internasjonale kapitalmarkeder mer gjennomsiktige slik at myndigheter og investorer kan ha bedre oversikt over de reelle forhold, ett annet å gjøre de vestlige regler for forsvarlig bankdrift universelle.

I vanskelige tider reises alltid krav om beskyttelse av eget næringsliv mot utenlandsk konkurranse. En almen tendens i den retning ville etter min oppfatning være et meget uheldig svar på vår tids økonomiske utfordringer. Men historiske erfaringer og utviklingen av regionale frihandelsområder vil forhåpentligvis føre til at landene stort sett greier å demme opp for denne type krav, selv om utviklingen kan bli preget av skritt både frem og tilbake.

Å kreve beskyttelse mot konkurranse og internasjonale kapitalbevegelser, ville være å dreie oppmerksomheten bort fra det som er viktig. De kriserammede landene, og de som trues av krise, men foreløpig har unngått det, må konsentrere seg om reformer. Reformen er gjerne smertelige og ulike interessegrupper reiser motstand slik at det krever politisk målbevissthet å gjennomføre dem. Svært viktig i denne sammenheng er reformer av bankvesenet. Klare lovregler for forretningsvirksomhet og konkursprosedyrer, utvikling av et sosialt nettverk som kan gjøre omstillinger i næringslivet lettere, er også viktig. Et mer robust politisk system som kan begrense de verste utslagene av korrupsjon, ville være sterkt ønskelig.

Utviklingen kan ta tid, og korruperte diktaturer vil vi helt sikkert se mange steder også i fremtiden, likeledes kriser, konflikter og kriger. Jeg er likevel såpass optimistisk at jeg tror at ønsket om økonomisk vekst i mange land er så sterkt at utviklingen vil fortsette å gå i markedsøkonomisk retning, og at stadig flere land vil delta i den globale økonomi.

**smertelige
reformer
nødvendig**

Tor Hersoug er utredningsdirektør i Næringslivets Hovedorganisasjon og professor II ved Handelshøyskolen BI. Han er meditasjonslærer i Acem.

Ole Gjems-Onstad

Clintons USA: Jus i stedet for moral

USA ER ET LAND FULLT AV MOTSETNINGER. På sitt beste flott; på sitt verste heslig. Riksrettsdramaet med president Clinton og de heksejagende republikanerne i hovedrollene avspeiler en del sterke ytterligheter i amerikansk kultur.

Et sjarmerende trekk ved amerikansk offentlighet er forkjærligheten for direkte humor og lek med ord gjennom all verdens one-liners. Antall Clinton/Lewinsky-vitser må snart kunne dekke flere bind: The President got lipstick on his dipstick. – Why does Hillary like sex so early in the morning? She really wants to be First Lady. – En karikaturtegning forestiller presidenten på gaten

omgitt av seks Secret Service agenter. Sjefen sier over øretelefonen til de andre: If he starts walking towards a woman, just put him down!

Det dominerende ved Clinton-saken er alt annet enn morsom. I stedet for bare å ryste på hodet over denne politiske såpeopera fra virkeligheten, kan man lære atskillig om USA av den.

ROMANTISERER AGGRESSIV KONKURRANSE

Mange europeere skjønner ikke hvor forskjellig USA er fra Europa. Ikke bare kan språket forvirre. I USA betyr ikke "We really should have dinner soon" at man inviteres på middag.

Det er i stedet en måte å si at nå må jeg gå.

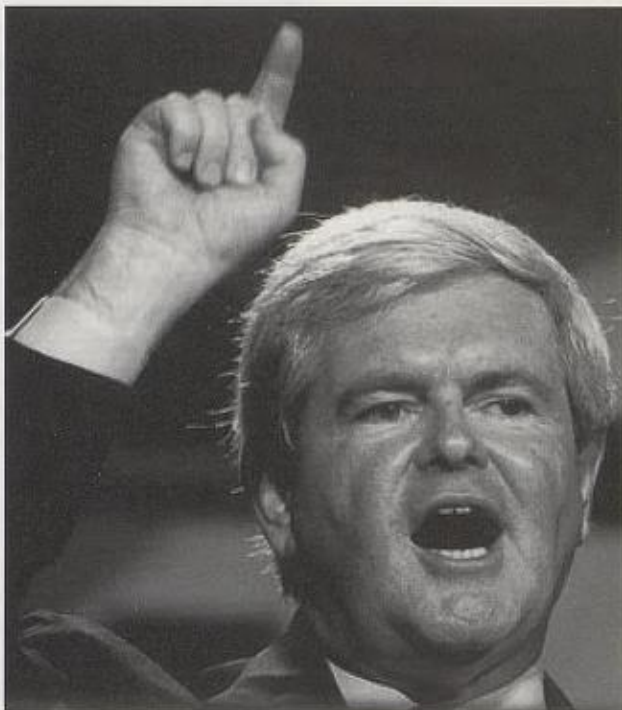
En gang besøkte jeg den amerikanske Internal Revenue Service. Ledere i den amerikanske skatteadministrasjonen skulle score sine medarbeidere bl a etter hvor aggressive de var. Høy poengsum var bra. Lite aggresjon var negativt. Nå må man igjen være klar over at aggresjon i amerikansk-engelsk heller en del mot selvhevdelse. Likevel sier disse vurderinger også en del om den amerikanske tro på aggresjon.

På avstand kan det være lettere å romantisere friheten til å konkurrere og enhvers rett til å være sin egen lykkes smed. På nært hold kan USAs dyrking av selvhevdelse virke mindre forførende. Det skyldes delvis den amerikanske romantisering av aggresjon. Kampen mellom republikanerne og Clinton er aggressiv. Det dreier seg da også om et drama på toppen av en kompetitiv kultur.

TRO PÅ RÅ KRAFT

Man kan undres hvorfor republikanerne har tatt jakten på Clinton så langt. Dimensjonene i saken er for lenge blitt borte. Umodent utroskap med en 21 år gammel myndig og samtykkende, nærmest frembydende, medarbeider burde være milevidt fra riksrett og avsettelse fra verdens viktigste politiske embete. Uttrykket å skyte spurv med kanoner er ikke tilstrekkelig egnet til å få frem den fullstendige mangel på proporsjoner - hvis man ikke faller for den genitale symbolikk i uttrykket.

Moderne krigshistorikere diskuterer hva som utgjør den amerikanske militære tradisjon. Enkelte betviler at det overhodet finnes en enhetlig amerikansk militær holdning. Det vanlige er likevel å fremheve at amerikanere i krig gjennomgående har hatt en veldig tro på styrke og mengde. (Reid Mitchell i Addison/Calder: *Time to kill*). Borgerkrigens vinnergeneral Ulysses S Grant hadde et ofte sitert credo om hvordan krig skal kjempes: "The art of war is simple enough. Find out where your enemy is. Get at him as soon as you can. Strike at him as hard as you can, and keep moving." Grant bidro til unionens seier ved å forfølge denne troen på kraft - til tross for aldeles forferdelige tapsfall. I den 2 verdenskrig førte holdningen igjen frem (jf Saving Private

Newt Gingrich har ledet an i angrepene på presidenten.

**vinne krigen
koste hva det
koste vil**

Ryan), men ikke i Vietnam, for så igjen å få sin renessanse i Gulf-krigens Desert Storm.

Republikanernes primitive strategi under sin tidligere leder Newt Gingrich passer inn i skjemaet. Clinton er fienden. Forfølg ham med alt vi har, også Riksrett. Om amerikansk politikk kan tape mye i slagene underveis, får heller være. Krigen skal vinnes, koste hva det koste vil. Denne troen på rå kraft etterlater et inntrykk av en fortsatt ung og primitiv kultur – tross all sin teknologiske sofistisering.

JUSSEN SOM FELLE

USA må være et av de mest juridiserte land verdenshistorien har sett. I det norske stortinget er den største yrkesgruppen lærere og offentlig ansatte. I den amerikanske Kongressen er det juristene. Hyppigheten av jurister i USA er sjeldent stor.

Clinton-saken viser hvor langt denne juridiseringen har gått. Et politisk, og tidvis moralsk oppgjør, kjempes i rettsreglenes klesdrakt.

Rettsregler skal gi trygghet og bidra til et bedre samfunn. I USA er jussen blitt en felle. Trår man galt, kan konsekvensene være fullstendig urimelige etter europeisk målestokk. Erstatningsbeløp kan ruinere selv en solid økonomi. Strafferammene for å si noe uriktig i retten, er ville.

Antagelig er det atskillig å si om Monica Lewinsky som person. Hennes motiver for å eksponere forholdet til Clinton har trolig vært sammensatt. Det er heller ikke mange døtre som har en mor som ville insistere på at de ikke må vaske kjolen med den gifte elskerens sædflekker: Hvilket familieeklenodium å ha på veggene – eller i skapet! Men mange ville ha skjelve hvis de hadde blitt utsatt for de trusler Monica ble møtt med av Starrs agenter. To av spesialletterforskerens utsendte presenterte seg uventet for henne i en hotelloobby den 16. januar 1997 og gjorde oppmerksom på at hun var under etterforskning. De foreholdt henne at de mente å kunne bevise at hun hadde avgitt en falsk rettslig forklaring om sitt forhold til presidenten. Starrs representanter presiserte strafferammen for henne: Inntil 27 – SYVOGTYVE – ÅR i fengsel. Videre truet Starrs representanter med at de også ville anklage Lewinskys mor for en form for medvirkning til falsk forklaring (jf Grant: Strike at him as hard as you can and keep moving.) Mange unge piker med atskillig mindre ekshibisjonisme enn Lewinsky ville antagelig også ha gått med på en eller annen form for samarbeid med Starr for å unnsnippe disse helt meningsløse strafferammer for denne type "forbrytelser".

*Monica
Lewinsky ble
truet av
Kenneth Starrs
representanter*

SANSELØSE ADVOKATHONORARER

En amerikansk avis gjenga det råd at ethvert vitne for en storjury burde ha advokat. Det er for mange juridiske feller for den som skal gjøre noe så enkelt som å si sannheten. I Clinton-saken ble det sagt at ingen vitner kunne regne med advokatregninger under kr 150 000 - 200 000. Clintons sekretær skal ha blitt påført kr 800 000 i advokathonorar - for å vitne!

Clintons egne advokatregninger skal allerede sommeren 1998 ha utgjort over kr 60 millioner. Tallet må nå ha steget vesentlig. En pragmatisk grunn til at han vegret seg for å gå av, kan være at hans personlige salgsverdi og muligheter til å betale den enorme advokatgjelden er større hvis han står løpet ut. Nå skal riktignok en del velstående kjendiser ha gått sammen om å bidra til å dekke disse regningene fordi de mener at Clinton kjemper deres alles kamp mot seksuelt trangsyn. Men villigheten til å bla opp sjekkheftet vil nok være større hvis Clinton overlever som president.

Eksemplene på sanseløse amerikanske advokathonorarer er mange. Et kjerneproblem er at en advokat kan beregne sitt honorar som en del av resultatet hun oppnår for klienten. Hadde de første dommene mot tobakksindustrien blitt stående, kunne advokathonorarene ha utgjort ca kr 500 000 - pr time. Greit å vite for den utenforstående som trodde idealismen drev verket. Man skal heller ikke la seg forføre for meget når sveitsiske og tyske industriselskaper og finansinstitusjoner må betale erstatninger for overgrep mot jødene og deres eiendommer under Hitler-tiden. En ikke ubetydelig del av pengene kan havne i lommene til de mer hensynsløse blant USAs nokså gribbepregede og kyniske erstatningsjurister.

Advokathonorarenes størrelse er tilstrekkelig grunn til at den amerikanske høyesterett aldri skulle ha tillatt sivile søksmål mot en president mens han sitter i embetet.

RULE BY LAW, NOT BY MAN

Riksrettstiltale i Clinton-saken er meningsløst. Likevel viser riksrettsspøkelset et prisverdig aspekt ved amerikanernes tro på rettsregler. USA skal preges av Rule by Law, not by Man. Ingen, selv ikke verdens mektigste mann, er over loven.

Det paranoide og småforbryterpregede regimet under Richard Nixon ble brakt til ende gjennom trusselen om riksrett. Nixon trakk seg da han skjønnte at Kongressen ville felle ham gjennom riksrett. Rettsreglene var mektigere enn presidenten.

Derfor er det dessto tristere at denne juridiske sikkerhetsventilen i Clinton-saken er blitt misbrukt så ettertrykkelig som ledd i et rent politisk spill.

**alle vitner bør
ha advokat**

**Clinton og
Nixon**

JUS ERSTATTER MORAL

Den amerikanske betoning av rettsregler skyldes i en viss grad at jussen delvis har erstattet moralen. Flere law schools ser da også ut som gamle kirker.

**opptatt av
konkurransen,
ikke av indre
forankring**

Amerikansk mentalitet er rettet mot den ytre verden. Man er opptatt av selvhevdelse, men ikke egentlig av en individuell indre forankring. Oppmerksomheten går utover, mot konkurranse og mestring, og ikke innover. En slik opptatthet av ytre forhold trives bedre med jus som rettesnor for handling enn moral.

Ikke uten grunn skjedde den sterkeste utvikling av vestlig jus i romerriket der administrasjon av et stort verdensrike sto helt sentralt. Få har lovpriset romerne med sine bloddryppende sirkus og brutale krigføring for en høy moral. Men som effektive administratorer av den ytre verden var de uovertruffne. Til det trengte de jussen som kanskje var deres største og mest varige kulturelle bidrag. Rettsreglene preget i hvert fall i stor grad den romerske samfunnsorden.

Tilsvarende passer en juridisk tenkning godt for den utadvendte amerikanske væremåte. Imidlertid er amerikansk jus trukket så langt i kompleksitet og finurligheter at nå den utvilsomt står i et spenningsforhold til det amerikanske krav til effektivitet.

At jussen løsrives fra den indre moral, kan likevel forklare hvorfor Clintons heksejegere opptrådte så hemningsløst. De mente å ha sine juridiske poenger mot Clinton. Han hadde avgitt falsk forklaring for retten. Når det kunne bevises, var det ingen holdbar innvending at forklaringen gjaldt spørsmål som aldri skulle ha vært stilt offentlig. Den innvendingen kunne høre hjemme innenfor en moralsk argumentasjon. Dette var jussens kamp.

Valgnederlaget for republikanerne høsten 1998 bremset en stund på galskapen. Men det skyldtes ikke indre, moralsk hemninger. Det dreiet seg om erfarne sosiale værhaner som var redde for de politiske konsekvensene.

BLACK LETTER JUS

Forskjellige rettslige tradisjoner har ulike måter å tolke lover. Amerikansk jus har sterke innslag av black-letter jus. En slik tilnærming til tolkning betyr at rettsreglene tas helt bokstavelig. Det som står skrevet (med black letters), gjelder. Det som ikke direkte fanges av ordlyden, går klar. Lovens ord tas helt bokstavelig.

**rettsreglene
tas helt
bokstavelig**

Black letter-jus bidrar til å frigjøre jussen fra moralen. Lovtolkeren behøver ikke trekke inn så mange moralske avveininger. Spørsmålet er hva som direkte kan leses inn i lovteksten. Der stopper man. Det som er lovlig, er greit. Har

presidenten løyet, er det straffbart. Da kan man etter lovens bokstav gå på med riksrett. At det ut fra en moralsk betraktning er å blande de private forsømmelser med de offentige sanksjoner, spiller ingen rolle. Lovens ordlyd trekker ikke inn slike avveinger. Da behøver heller ikke republikanerne gjøre det.

Nå skal man ikke distansere seg alt for langt fra amerikansk black letter-jus og deres juridisering av politiske kamper. Her hjemme sto Gro Harlem Brundtland for det samme da hun gjøv løs på statsminister Jan P Syse med anklager om "lovbrudd" fordi han, Syse, hadde overtrådt bestemmelser i aksjelovgivningen. At det dreiet seg om regler som delvis måtte betraktes som ordensforskrifter, spilte ingen rolle. Lovbrudd, ropte Brundtland, i beste black letter-stil. At hun var like kynisk i sin bruk av jussen som de amerikanske republikanere, er det liten grunn til å tvile på. Hun må utmerket godt ha forstått at det ikke dreiet seg om umoral fra Syses side, men om regelbrudd som gjorde ham politisk sårbar. Selv om også norske politikere har latt seg friste til å blande de juridiske og moralske kort, er det likevel liten tvil om at amerikansk tenkning her går mye lenger.

Clintons hovedfinede, Kenneth Starr.

HVA ER BLACK LETTER-SEX?

Clintons sex-definisjon har vakt mye moro. Den skal ha spiret i Arkansas' ungdomsmiljøer der poenget var at alt annet enn samleie, ikke uten videre kunne sies å være sex. Selv om man skulle like seksuell tilfredsstillelse gjennom orale tilnærminger, var det altså ikke egentlig sex for den som ville holde igjen sin debut. Clinton ser nå som kjent ut til å ha utviklet en rimelig ensidig definisjon av sex der det bare blir sex hvis begge gjør noe for hverandre. Lar mannen kvinnen seile sin egen sjø, mens han selv hjelpes etter alle kunstens regler, er det ikke sex.

Denne sex-leken med ord forutsetter ikke bare en livslang løgner og rundbrenner som vel Bill Clinton utvilsomt er (selv om han også på mange måter har vært en god president). For å holde på med den type sleipe formuleringer, må man være oppfostret på black letter-jus. Bill Clinton er da også som kjent jurist fra Yale University Law School. Bare det som fanges av ordene, er sex. Får man snodd seg gjennom juridiske snurrepiperier, går man klar.

Til dels er Clinton og hans republikanske motstandere skåret over samme juridiske lest. Ingen kunne være i tvil om at det republikanske flertallet i Kongressen brøt premissene for grand jury avhør ved sin offentliggjøring av referater og videoopptak.

sex-lek med ord

Men den politisk motiverte uthengningen var innenfor lovens bokstav.

DOBBELTMORAL

Alle menneskelige samfunn har vært preget av dobbeltmoral. USA må likevel stille i de fremste rekker. Undertiden sies at USA er bygget på Freedom, Enterprise og What you can get away with. Amerikansk næringslivshistorie er full av folk som virkelig har grabbet til seg uhemmet av enhver moral så lenge lovens lange arm ikke innhentet dem. Og den kunne jo tidligere ofte kjøpes, eller endres hvis ens politiske kontakter var gode nok. Når referansen for ens handlinger er ytre forhold som rettsregler og ikke ens indre moral, blir det avgjørende ofte oppdagelsesrisikoen. Bare tenk på nordmenns forhold til skatt, for igjen å trekke en hjemlig parallell.

Man skal ikke overraskes over at en del av Clintons kritikere i Kongressen, selv har hatt dårlige grenser for underlivet. De trodde they could get away with it.

Clintons motstandere sier det dreier seg om moral. Det verden kan se, er

presidentens, kongressflertallets og USAs dobbeltmoral. Moderne markedsføring er amerikansk i sin ånd og et ektefødt barn av what you can get away with. Avisen USA Today offentliggjorde i august en landsomfattende gallup. 50 % av amerikanske high school elever hadde tatt hasj eller marijuana – siste måned. I dette drugfikserte landet har det vært et stort poeng at Clinton i sin tid drev med black letter-utsagn om at han ikke hadde røkt marijuana fordi han ikke hadde inhalert. Amerikansk medieindustri skuffer inn milliarder på å eksportere en stadig mer påtrengende seksualitet til en hel verden. Samtidig roper Kongressen over seg hvis presidenten følger opp når han har sjansen.

PURITANISMENS FALL?

I USA tas ting langt ut. Det kan være ille når det står på. Samtidig blir en del forhold mer tydelig. Den optimistiske kan håpe at de folkelige reaksjoner på republikanernes heksejakt skyldes at velgerne etter hvert har sett deres dobbeltmoral. Republikanerne har representert en tilsynelatende sex-fiendtlig puritanisme. Men deres egne privatliv, har vist at de ofte ikke har et indre forhold til disse ytre verdier. Denne dobbeltmoralen har kanskje velgerne

Clinton fremhever familiens betydning, men lever et dobbeltliv.

påstod at han ikke hadde røkt marihuana

sett. Er det tilfellet, har Clinton ikke bare slått et sjeldent slag for oral-sex. Han kan med all sin egen dobbeltmoral, ha bidratt til et gryende oppgjør med enkelte trekk ved amerikansk dobbeltmoral.

Ole Gjems-Onstad er dr juris, professor i skatterett ved Handelshøyskolen BI og faglig nestleder i Acem. Han har hatt forskningsopphold ved bl a Harvard Law School og University of Michigan.

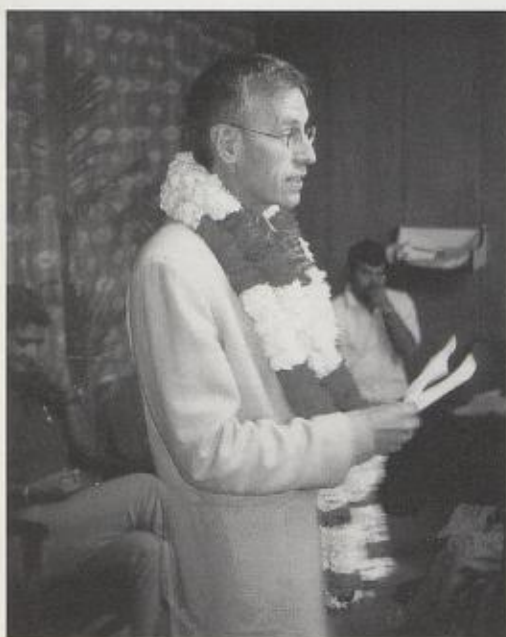
Dyade-intervjuet:

Lærer inderne meditasjon

- HELT FRA JEG BLE INTERESSERT I MEDITASJON OG YOGA I 16-årsalderen har jeg hatt en utrolig tiltrekning mot India, sier Torbjørn Hobbøl. De siste to årene har han tilbrakt deler av året på den andre siden av kloden for å lære inderne norsk meditasjon, nærmere bestemt Acem-meditasjon. I utgangspunktet kan det høres like vilt ut som at en bengaler skulle komme hit og lære oss å gå på ski. Men Torbjørn mener Acem har noe nytt å tilføre indernes forståelse av meditasjon.

Det er over 30 år siden drømmer om India fengslet en ung nordmann med brennende interesse for meditasjon. Da var det drømmer om livsforståelse og visdom. Nå er det ikke drømmer som er drivkraften i Torbjørn Hobbøls interesse for India. Det er et ønske om å la meditasjonens hjemland få del i en utvikling som har foregått i Norge siden 1966.

Som meditasjonslærer i Acem har Torbjørn de siste årene hatt en omfattende reisevirksomhet for å stimulere aktiviteten i Acems sentre rundt omkring. I februar 1997 dro han til India for å se om det kunne være grobunn for å dra i gang virksomhet der og fant fort ut at inderne hadde åpenhet for Acem-meditasjon. Siden den tid har han tilbrakt bortimot fem måneder i New Delhi med kurs- og foredragsvirksomhet. 170 indere har så langt lært Acem-meditasjon. Nå er han i gang med videregående kurs, og Acem-India er etablert med eget styre og folk som arbeider med organisasjonens virksomhet, uavhengig av at Torbjørn er der. Flere av Indias største aviser har fattet interesse. *The Hindustan*

Torbjørn Hobbøl under et foredrag om meditasjon i India.

Times brakte i oktober et intervju med Torbjørn Hobbel, og i november intervjuet *The Times of India* I Jayaraj, en av de aktive acem-mediterende i New Delhi, et klart tegn på at Acem vekker interesse.

- Man skulle tro det var lettere å undervise i meditasjon i India enn i Norge siden det er en mer meditativ kultur?

- Det er både og. Nordmenn har den fordel at de ikke har så mange forestillinger om meditasjon. For inderne er det kanskje vanskeligere å møte denne type meditasjon med et åpent sinn fordi de fra sin kultur har med så mange ideer om hva meditasjon skal være. De er gjerne orientert mot tilstander og opplevelser, noe det nettopp er et poeng ikke å være når man mediterer etter Acems metode. Derfor går en del av samtalene med til å dempe og endre slike forventninger. Inderne forventer ofte at meditasjon skal lede til tanketomhet og høyere bevissthets-tilstander. I Acem arbeider vi ut fra den forståelse at våre livs-holdninger avspeiler seg i måten vi mediterer på. Meditasjon er et uttrykk for indre psykologiske realiteter vi kan komme inn i et bearbeidende forhold til.

Men når dette er sagt, så synes det nok som om opptatthet av tilstander og den "gode opplevelse" mer er knyttet til det rent allmennmenneskelige enn til kultur. Opplevelsessøkingen som en måte å fylle livet på er alltid et tema å arbeide med, både i India og Norge.

- Men du møter kanskje ikke de konvensjonelle fordommene mot meditasjon vi finner i Norge, som at man blir selvopptatt, at det kan være farlig, at man vender seg bort fra verden osv?

- Dette er nok også tilstede i India. De har jo sett en del ganske uheldige utslag av folks meditative interesser. Men det som stort sett preger inderne er en grunnleggende positiv holdning til meditasjon, at dette er noe bra. Du møtes med en sympati og allianse som er ulik nordmenns mer reserverte holding. Samtidig blir det mer diskusjon om meditasjon og egentlig langt mer av kritiske spørsmål enn her hjemme. Det vil si spørsmål som i utgangspunktet bygger på interesse for meditative prosesser og ikke konvensjonelle fordommer av den typen noen nordmenn har. Det sistnevnte er jo ikke reell kritikk, men knapt mer enn uvitenhet. Derfor kreves det av meg at jeg skjærper min egen tankegang når jeg underviser i India. De vil ha svar og begrunnelser og de er svært glade i filosofiske samtaler. Den reflekterte delen av indisk kultur er grunnleggende filosofisk.

- Det høres ut som om undervisningen i meditasjon blir langt mer enn ren teknikk?

- Det er riktig. Som meditasjonslærer må du gi filosofiske begrunnelser for den tekniske undervisningen. Her kommer man langt raskere inn i eksistensielle diskusjoner om meditasjon. I Norge skjer det som regel ikke før på videregående kurs. Dette

opptatt av
opplevelser
og tilstander

positive til
meditasjon

avspeiler noe grunnleggende ved indisk væremåte. Du kan møte et tilfeldig menneske og det tar ikke lang tid før du er inne i en diskusjon om meningen med livet. Slike spørsmål ligger nok nærmere enn i vår vestlige kultur. Blant annet ut fra slike erfaringer synes jeg å fornemme at dette landet har en tradisjon med meditasjon som går tusener av år tilbake.

- Men hva er det da Acem har å tilføre av nye tanker?

- Hele prosessperspektivet. Når man lærer Acem-meditasjon, er første trinn å utføre teknikken riktig. Neste trinn blir å oppdage at din karakteristiske måte å meditere på, avspeiler hvordan du er i nær sagt alle livssituasjoner. Du forholder deg til din egen psykologi gjennom gjentagelsen av metodelyden. At meditasjon avspeiler hvem du er, er ingen indisk oppfatning. Grunnleggende i Acems meditasjonsforståelse er at kvaliteten av meditasjon avhenger av at du arbeider med innflytelsen fra det ubevisste. Dette har ført til et omfattende tilbud om veiledning, videregående kurs og kontinuerlig oppfølging.

For indere er meditasjon ofte mer et spørsmål om å oppnå indre stillhet, og de oppfatter meditasjon mer løsrevet fra hvem du er individuelt og psykologisk. I indisk tradisjon er det vanlig at man lærer meditasjon og holder på. Dermed er det i grunnen mye overlatt tilfeldighetene og naturtalentet hva man får ut av det. Dermed skjer det lite kultivering av teknikken i et sosialt fellesskap. Etter at en del indere nå har meditert etter Acems metode en tid og deltatt på videregående kurs, begynner de å se at dette er en annen måte å tenke om meditasjon på enn de er vant til.

- Men i dette er de vel helt i samme båt som oss europeere?

Det stemmer. Vi møter de samme grunnleggende menneskelige forestillinger om hva det vil si å ha det godt, om hva meditasjonen bør gi meg osv. Inderne trenger også tid til å oppdage hva meditasjon egentlig er, like mye som europeere. Det som har vært nytt for meg ved å undervise i India er å oppdage hvor særegen Acems meditasjonsforståelse er. Jeg hadde vel i utgangspunktet en forestilling om at jeg der ville finne noe av det samme. Derfor var det en overraskelse å oppdage at det psykologisk er ganske fraværende. Jeg tror det er riktig å si at Acem har utviklet en helt ny forståelse av de muligheter som ligger i meditasjon.

- Hva er det som fascinerer deg så sterkt ved India?

- Det er vel en form for gjenkjennelse, en følelse av at de er opptatt noe av det samme jeg selv har vært og er engasjert av. Det er jo mange her i Vesten helt siden romantikken på slutten av 1700-tallet som har følt at den indiske tenkning har dreiet seg om fundamentale spørsmål av allmennmenneskelig art. For noen år siden skrev jeg et kapittel i boken *Meditasjon på norsk* (Dyade forlag 1989) som het "Østen i Vesten". Der prøvde jeg å påpeke litt av den indiske påvirkning inn i vestlige kultur. En

slik innflytelse er og har vært ganske sterk, både i det åpne og det skjulte.

Den gløden jeg selv fikk i tenårene til indisk kultur og filosofi har aldri sluppet taket. Jeg tror det bl a har noe med indernes forhold til sannhet å gjøre. I deler av den indiske filosofi er ikke sannhet noe som finnes i en bok eller en lære. De er mer opptatt av det enkelte menneskes forankring og erkjennelse. Dermed kan sannhet finnes i mange ulike former, det har mer med vårt eget forhold å gjøre. Det er som med ledigheten i meditasjon. Det er en måte å se og forholde seg på og ikke knyttet til et bestemt innhold.

- Hvordan er dette forskjellig fra vestlig kultur?

- Vår egen kultur har ofte vært svært ideologisk. Typiske eksempler på det er marxismen, og i hvert fall deler av kristendommen. Der finnes det en riktig lære man må følge til punkt og prikke for å være på den rette siden. Sannheten finnes i skrifter som man tolker

og tolker for å finne frem til den rette lære. Vestlig filosofi er ofte bundet i dogmatiske systemer. I India er man ikke så opptatt av at alle egentlig bør tenke og tro det samme. Sannheten kan ha mange uttrykksformer. Dette landet, som egentlig er et kontinent, har et mangfold som har utviklet, og kanskje tvunget frem, aksept for forskjeller. Hvor ellers kunne for eksempel den tibetanske kultur fått leve fritt og utvikle seg slik den har gjort i India etter at den ble drevet i eksil på grunn av den kinesiske okkupasjon av Tibet.

- Kommer du til å arrangere lengre kurs i India der nordmenn også kan være med?

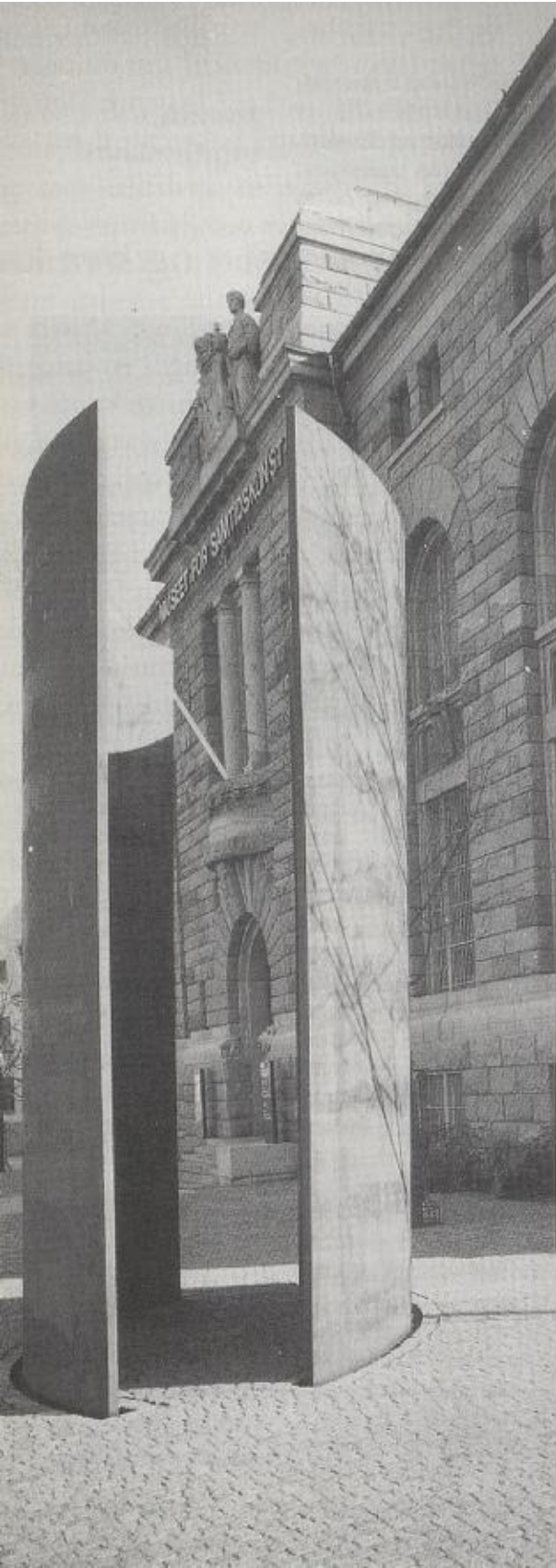
- Jeg vet ikke riktig. Til tross for alt det positive jeg har sagt, er dette også et kaotisk samfunn det kan være nokså sjokkerende å møte. Som turist er de fleste ute etter å snyte deg, forretningslivet er håpløst etter våre standarder, kommunikasjoner er ikke slik vi er vant til og det er lett å bli dårlig av maten. Hygiene er elendig. Man kan snakke om et India-sjokk for mange som kommer dit. Det har tatt tid for meg å venne meg til det. Dette landet er en blanding av høye menneskelige kvaliteter og nederdrettighet i svært fri utfoldelse. Den romantiske forestilling om India som visdommens hjemland og forferdelighetsbildet mange har er begge like gale. Det ville ikke være bare-bare å ha ansvar for en meditasjons-retrett her. Vi får se. I hvert fall bør vi få til lengre kurs for inderne.

Inderne går lett inn i filosofiske problemstillinger når de drøfter meditasjon.

**kaotisk
samfunn**

Intervju ved
Ole Nygaard

Eva Skaar

Innsikt eller uegentlighet?

Et møte med samtidskunsten

ER DU EN AV DEM SOM BLIR USIKKER I MØTE MED NY KUNST? Har du oppsøkt en utstilling med åpent sinn og velvillig innstilling, men allikevel tenkt: Å nei, enda en som har fylt et rom med skrap - og ikke opplevd annet enn den store lammende tomheten som hverken provoserer eller interesserer? Hvis du ikke har fått noe ut av kunsten, tenker du da at det må være noe galt med deg? Eller er du rask med å kalle det vrøvl, et kunstliv i krise og keiserens nye klær? Kanskje har du prøvd deg med et «interessant» og «spennende» mens det du føler er «Jeg fatter ikke hva dette handler om»?

Det er ikke lett å orientere seg på dagens kunstscene - som det heter. I tillegg til tradisjonelle genre som maleri, tegning, grafikk, skulptur og tekstil, er det en lang rekke nye uttrykk som dominerer: installasjoner, konseptkunst, foto, video, performance og bruk av ny teknologi.

Richard Serra: Shaft.

Foran Museet for samtidskunst.

Er det et fruktbart mangfold, et «fargerikt fellesskap»? Er pluralismens «toleranse» et uttrykk for at alt er like gyldig eller likegyldig? Er jakten på nye uttrykksformer nødvendig for å kommunisere med dagens samfunn eller er det en redsel for ikke å være ny, original og grensesprengende?

Fra tid til annen kan vi lese avisoppslag som:

«Vil male Sortland blå (Aftenposten 21. okt. 1998) Det handler om fire kunstnere som vil male hele byen - gater og bygninger - blå som et ledd i markeringen av tusenårsskiftet. -Vi snakker om forskjellige toner av blått, og at alle bygg skal knyttes sammen til et tredimensjonalt maleri, sier multikunstneren Bjørn Elvenes som har hatt idéen.

«Sterke reaksjoner på kunst-CD (Aftenposten 18.mars 1998) To billedkunstnere har gitt ut en CD med 13 telefonsamtaler hvor kunstnerne ringer opp kjente personer og gir seg ut for å være f. eks. Rimi-Hagen eller en VG-journalist. Det var som journalister de presenterte seg da museumslektor Holger Kofoed ble oppringt midt på natten og fortalt at Munchs «Skrik» var stjålet på nytt.

Døde rotteunger på glass

Pressen har også vært opptatt av kunstneren Morten Viskum som bl.a. gjorde en performance i 1995 hvor han hadde fylt olivenglass med døde rotteunger lagt ned på formalin. Olivenglassene ble plassert ut i butikker i flere byer. Det førte til sterke reaksjoner og avisoppslag som «Kvinnelig EPA-kunde i sjokk». Kunstneren klarte å unngå et millionsøksmål.

Hva er kreative, morsomme idéer? Hva er interessant kunst? Hva er umodne påfunn og tom eksperimentering? Hva krever å bli tatt på alvor? Finnes det etiske grenser for hva man kan gjøre i kunstens navn? Vi har i dag en åpen kunstsituasjon hvor alt i prinsippet kan være kunst. Begrepet kunst er ikke lenger knyttet til et bestemt verk. Kunst er alt det kunstinstitusjonen definerer som kunst. Det er like mye en idé som en gjenstand. Da er det ikke så lett å vite hva som er hva.

Følgende lille historie opplevde kunstsosiolog Dag Solhjell i forbindelse med en utstillingsåpning på Museet for samtidskunst i 1995: Jeg så noen fotografier som lå henslengt i en haug på gulvet under et av de utstilte maleriene. Fotografiene forestilte kunstverk som var med på utstillingen, men de var tatt i et annet lokale. Over

**vil male
Sortland blå**

**rot ble tatt
for kunst**

har det brede publikum noen forutsetning for å vurdere hva som er interessant kunst?

fotografiene lå en gul beskjedlapp. Jeg henvendte meg til en av museets ledere og gjorde vedkommende oppmerksom på at det lå noe gjenglemte etter monteringen. Vedkommende hadde sett fotografiene, ble det svart, men regnet med at de hørte til kunstverkene. På min oppfordring ble det tatt kontakt med en gjestende kurator for utstillingen, som umiddelbart fjernet etterlatenskapene som var utstillingen uvedkommende. Av frykt for å virke latterlig hadde noen betraktet det latterlige som kunst. I en annen sammenheng ville den som sa fra om det latterlige, selv bli latterliggjort, fordi det der kunne ha vært en del av utstillingen.»

Har det ikke alltid vært sånn at den nye kunsten er vanskelig å forstå? Er ikke kunsten noe som ligger i forkant, tar pulsen på det som til enhver tid rører seg i samfunnet? Skal ikke kunsten kreve noe av oss? Er det ikke et velkjent fenomen at samtiden ikke verdsetter den grensesprengende og nyskapende kunsten? Vi vet at van Gogh knapt solgte et eneste maleri i sitt liv, malerier som nå omsettes for tresifrede millionbeløp. Men blir det ikke for enkelt å vise til dette van Gogh-syndromet hver gang publikum rister på hodet? På den annen side, har det brede publikum noen forutsetning for å vurdere hva som er interessant kunst?

Kløften mellom kunsten og publikum blir stadig større. Har det alltid vært sånn? La oss se litt bakover i historien. Det moderne kunstbegrepet oppstår på 1700-tallet. Det var da kunstinstitusjonen i Europa utviklet seg. Man fikk utstillinger, publikum, kritikere, akademier, kunstsamlinger og kunstteori. En albertavle fra middelalderen ble ikke kalt kunst før den kom på museum noen hundre år senere. Når kunstinstitusjonen er opprettet, oppstår det et skille mellom de som forstår og de som ikke forstår. Allikevel kan kunsten fra renessansen og frem til slutten av forrige århundre karakteriseres som en enhetlig billedkultur. Det er kunst som imitasjon - kunst som «ligner» det er avbildninger. Man er ikke i tvil om hva det forestiller og det finnes et sett av regler og forankringspunkter som kunsten bygger på. Det fantes et helt regelverk for hvordan man skulle male. Motivene ble hentet fra greske myter, fra Bibelen og fra historiske begivenheter. Det store bruddet kom mot slutten av 1800-tallet. Impresjonismen var den første modernistiske retning i den forstand at den ble opplevet som ubegripelig av store deler av tidens publi-

kum. Nå spilte selve motivet en underordnet rolle før det forsvant helt med det abstrakte maleri på begynnelsen av 1900-tallet. Etter impresjonismen fulgte bl.a. kunstnere som Cezanne, van Gogh, Seurat og vår egen Munch. Den ene skandaleutstillingen avløste den andre. Mange av de maleriene som i dag er musikk for våre sanser, er ikke blitt godtatt uten kamp. Av en kjent dansk professor i medisin ble modernismen - som den siden ble kalt - sammenlignet med en sykdom beslektet med schizofreni. Kunstpionerene ble stemplet som sinnslidende. Det er også viktig å ta med hvor viktig kunstnerpersonligheten etter hvert ble. Mange vil si at personlighetens inntreden på den offentlige kunstarena er blant de epokegjørende hendelser i kunsthistorien.

Utviklingen er altså at kunstverket blir mer og mer åpent, mer og mer løsrevet fra en vedtatt måte å forstå det på mindre og mindre knyttet til regler for motiv eller hvordan man skulle male. Det gjør at betrakteren står friere til å legge sitt eget inn i verket. Det kreves en mer kreativ deltagelse fra den som betrakter. Etter hvert blir skillet mellom form og innhold mindre og mindre, med det nonfigurative og abstrakte maleriet.

Bildets mening ligger i bildets form. Det handler om de virkemidlene som er typiske for maleriet: fargen, formen, strøket, linjene. Og formen som bærer av mening er langt mer åpen og mangetydig enn de konvensjonelt bestemte symbolene i den eldre kunsten. Det nonfigurative maleriet har ikke lenger forankringspunkt i en sett virkelighet som styrer betrakteren i opplevelsen. De første abstrakte maleriene ble malt rundt 1911 - 12 av kunstnere som Kadinsky, Malevich og Delaunay. De skrev også mye om sin kunst, og det er blitt hevdet at kunsten trengte en tekst for å bli forstått. De abstrakte formene var symboler, men samtidig så åpne at de var vanskelige å forstå. Etter det abstrakt maleriet har ismene og retningene skiftet i raskt tempo, noe som har bidradd til at store deler av kunstpublikummet hele tiden er på etterskudd.

impresjonismen var den første modernistiske retning i den forstand at den ble opplevet som ubegripelig av store deler av tidens publikum

kunstverket blir mer og mer åpent

*V. Kandinskij:
Landskap med rød
flekk, 1913.*

En annen kunster som har vært opphav til kunstbegrepet slik det forstås i dag, er Marcel Duchamp. I 1913 presenterte han et sykkelhjul stilt opp på en sokkel på en utstilling, i 1914 en flasketørker og i 1917 var hans berømte urinal, kalt fontene, på utstilling. "Readymades" ble verkene kalt. Det var ikke gjenstander han hadde bearbeidet, men ferdige gjenstander som ble kunstverk fordi han plasserte dem på utstilling i en kunstsammenheng. Et pissoar på feil sted ble et av verdens første konseptverk. Dette var opp-takten til konseptkunsten. Det som ble tydelig med Duchamp, var at det ikke finnes objektive kriterier for kunst, men at det er kunstinsti-tusjonen som til enhver tid avgjør hva som er kunst.

Før vi går nærmere inn på konseptkunst og dagens kunstuttrykk, kan det være interessant å se på hvordan utviklingen har vært i Norge. Den første litt større utstilling her til lands, ble holdt i Christiania i 1818. Den første kunstforening - Oslo Kunstforening - ble etablert i 1837 samme år som Nasjonalgalleriet. I 1849 utkom en bok -oversatt fra tysk -som het «Nytaarsgave for kunstelskere, indeholdende: Anvisning til i tre Timer at blive Kunstkjender og Kunstdommer». Det var en bok på 63 sider som harselerte med snobberiet i dette med å ha kjennskap til kunst. Det sier noe om at skillet mellom de som forstår og de som ikke forstår, var til stede.

Det abstrakte maleriet slo ikke rot i Norge før etter 1945 og var opphav til strid og kraftig kunstdebatt. Utstillingen «Fokus 1950» på Museet for samtidskunst våren 1998 ville prøve å vise at det ikke er riktig å gjøre konflikten mellom det figurative og det abstrakte til et hovedpoeng i denne perioden. De ansvarlige for utstillingen ville dempe påstanden om at de som først tok i bruk det abstrakte

Marcel Duchamp:
Fontaine, 1917.

**et pissoar på
feil sted ble et
av verdens
første
konseptverk**

formspråk her i landet ble så kraftig motarbeidet av andre sentrale kunstnere på den tiden som f. eks. Henrik Sørensen og Alf Rolfsen. Men det er allikevel riktig å si at de abstrakte malerne måtte kjempe en hard kamp for å få sitt formspråk akseptert. Også innen litteratur og musikk ble et nytt formspråk be- kjempet på den tiden. Hvor ufor- sonlig og usaklig kunstdiskusjonen kunne føres viste seg også i 1962. Da arrangerte barnepedagog Knut Brodin i regi av Oslo Kunstforening en utstilling hvor nye modernistiske verk ble plassert ved siden av tegninger av barn, mongoloide og apekatter. Meningen var å avsløre den nye abstrakte og nonfigurative kunsten.

Det abstrakte formspråk slo etter hvert igjennom og ble det førende uttrykk i yngre kretser. Det førte til kamp mellom de unge radikale kritikerne og de mer tradisjonelle. Noe som blant annet gjorde at kunstnere som Franz Widerberg, Svein Strand, Johannes Vinjum og Eilif Amundsen med flere ble slaktet i 1963 fordi de malte figurativt. De var ikke moderne nok, ikke på høyde med tiden. De malte i en stil som for

lengst var uaktuell. De ble oppdaget igjen på 70-tallet. Men 10 år tidligere var de altså kommet inn på kunstscenen på feil tid, til feil stikkord. Kunstlivet var ikke innstilt på et sånt uttrykk i begynnelsen av 60-åra. De mer tradisjonelle kritikerne og malerne angrep i 50-åra de unge radikale fordi de manglet figurativt motiv, mens de radikale kritikerne i 60-åra kritiserte de figurative nettopp fordi de hadde figurativt motiv. Det de ikke så, var at de hadde noe felles, interessen for de maleriske virkemidlene og problemstillingene. Mye av historien viser altså at det nye må kjempe for sin plass, men også at viktige strømninger blir oversett fordi man blir så opptatt av det tidsriktige.

**nye
modernistiske
verk ble
plassert ved
siden av
tegninger av
barn,
mongoloide og
apekatter**

**de radikale
kritikerne i
60-åra kritiserte
de figurative**

løe i Norge, kunst i Paris

Konseptkunst og installasjonskunst er dominerende genre i dag. Det er genre som ikke har noen grenser. I 1980 flyttet den norske billedkunstneren Marianne Heske en løe fra Sunnmøre til Pompidousenteret i Paris. Etter utstillingen ble løa flyttet tilbake dit den kom fra. Det som var en løe i Norge, ble konseptuell kunst i Paris. Tiden og moteretningene innenfor kunsten gjorde den konseptuell. Hovedhensikten var å få frem ulike måter folk oppfattet løa på, avhengig av den sammenhengen de så den i. - For meg er det mindre interessant om løa er kunst eller ikke, uttalte kunstneren, men at den ble oppfattet som kunst i et spesielt miljø og ikke i et annet.

IDEEN FREMFØR SELVE VERKET

Konseptkunstens grunnleggende ideologi består i å betone idéen fremfor selve verket. Det skal være et dokument om kunstnerens tanke. Kunst og språk står sentralt i konseptkunsten og resulterer i verk som må leses. Retningens intellektuelle holdning og dens vekt på tekst og filosofiske teorier har gjort sitt til å begrense publikums begeistring. Eller som én uttalte: «Hvorfor skulle vi forstå intellektuelt avansert kunst bedre enn de tredjegrads-ligningene vi heller aldri fikk taket på.» I konseptkunst er kunstverket redusert til sin egen idé, den materielle utførelse betraktes som uvesentlig.

Kunstkritiker Lotte Sandberg skriver om konseptkunst (Aftenposten 29.10.95): «Konseptkunstens materiale er mening, ikke form og farge. Det betyr imidlertid ikke at konseptkunst er kjedelig eller uforståelig. Den er bare annerledes enn det folk flest er vant til å betrakte som kunst, mer analytisk og ironisk, og krever derfor andre tilnæringsmåter. Der den tradisjonelle kunsten sees og nytes, må konseptkunsten så å si leses og tenkes.»

Den nye kunsten viser hvordan kunstverkene har utviklet seg fra å være avbildninger av noe annet, til å bli avbildninger av kunst og refleksjoner og kommentarer over kunstsituasjonen. En installasjonskunstner eller konseptkunstner kan altså i dag arbeide med alle typer materialer og gjenstander, og kan bringe dem ut og skape miljøer i gallerier, i alle typer bygg i alle former for natur. I løpet av 90-tallet har det også utviklet seg en sosialt orientert kunst, som er opptatt av situasjoner framfor objekter. Da kan kunstneren f. eks. legge seg å sove på ICA, dekke sitt

**kunstverkene er
blitt avbildninger
av kunst og
kommentarer til
kunstsituasjonen**

frokostbord på T-banestasjonen eller ringe opp personer, ta samtalen opp på bånd og kalle det kunst. En ung kunstner valgte på en utstilling nylig å flytte seg selv og atelieret sitt inn på utstillingen. Alle livets områder kan gjøres til gjenstand for kunst.

Installasjonskunst er et område som ennå er såpass nytt at det ikke føles «oppbrukt». Om man velger å arbeide som maler, grafiker eller skulptør, går man inn i medier der tusener av kunstnere har arbeidet før i et utall av uttrykksformer. Da er det vanskelig å finne territorier som ikke allerede er «besatt». Om man er en ambisiøs kunstner i dag, går man ikke inn i en veletablert genre for å følge dens tradisjoner. I en moderne medieverden fanger man ikke oppmerksomhet ved å være en moderat viderefører av en tradisjon. Det er bruddet og det nye som teller. Det må skapes noe nytt som er særegent for den enkelte kunstner. Samtidig er installasjonen sannsynligvis den kunstformen som oppleves som vanskeligst tilgjengelig for en betrakter.

INTELLEKTUALISERING AV KUNSTEN

I denne sammenheng er det interessant å se hva studentene er opptatt av på kunstakademiet. I en avisartikkel nylig (Morgenbladet 13.11.98) ble det stilt spørsmål ved hva de unge lærer på akademiet i Oslo. Det ble understreket at teoriundervisningen er styrket, at det nå er et bredt tilbud bl.a. i estetikk, filosofi og psykologi. Fokus er ikke lenger på håndverksmessig eller praktisk undervisning, men på diskusjon om kunst og refleksjon over kunstens betydning. En av lærerne hevder at ved å diskutere hva kunst skal være, åpnes det for kontinuerlig nytenkning, tidsmessighet og mulighet til å tilpasse seg internasjonale krav til kunsten og kunstutdannelsen. Akademiet har en figurativ malerlinje, men forøvrig er det et større innslag av performance, teater, musikk og lyd. Studentenes lave fremmøte er et problem ved akademiet, men det understrekes at frihet er viktig og nødvendig, også frihet til fravær. Elektroniske medier - som kurs i video - er det som trekker flest studenter.

Det har vært og er en tiltagende intellektualisering av kunsten. Det snakkes om at kunstneren vil bli filosof og kunsten en filosofisk spekulasjon over språk, begreper og idéer. I den grad det fremstår objekter i konsept-

om man er en ambisiøs kunstner i dag, går man ikke inn i en veletablert genre for å følge dens tradisjoner

filosofien er et nytt ståsted til å skape kunst utfra

Moderne kunst handler ofte om kunst. Helge Røed projiserer her en tegning ut i naturen (via mobiltelefon får han en snøscooter til å kjøre opp et spor i sneen som svarer til tegningen).

Foto: Getr Esben Østby

kunsten, er det for å anskueliggjøre en idé. Filosofien er et nytt ståsted til å skape kunst utfra. Konseptkunstnerens arbeid kan best beskrives som praksis, om enn en praksis der teorien spiller en sentral rolle. Det snakkes også om metakunst eller at kunsten har meta-karakter, det vil si at den kommenterer seg selv som kunst.

Hvordan møte alt dette? Er moderne kunst så eksklusiv at den bare har betydning for den som kan formspråkene? Siden modernismen har kunsten krevd mer av oss. Men frem til våre dager har kunsten allikevel i større grad henvendt seg til oss. Nå må vi selv som betraktere henvende oss til kunstverkene og tillegge dem mening. Vil vi det? Gidder vi det?

Har vi forutsetninger for det? Den moderne kunsts veier er så uransakelige at publikum ikke lenger har kriterier for å bedømme den. De mest kunstkyndige snakker om at for å forstå den nye kunsten er det nødvendig med visse avkodingsoperasjoner. Det er et kodespråk som bare forstås av de som er innenfor. Hvordan kan man bedre demonstrere intellektuell overlegenhet enn ved å "forstå" kunstverk som for de fleste ikke betyr noen ting. Det sies at den

største trusselen mot samtidskunsten ligger i faren for å ikke bli oppfattet eller tatt stilling til - og dermed ignorert. Men mange synes det blir kjedelig å gå på utstilling hvis ikke kunsten de møter har nok autoritet i seg selv. Hvis jobben som skal gjøres av tilskueren med å måtte arbeide seg frem til hva dette handler om blir for stor, ja, så går man kanskje heller hjem og leser en bok.

**et kodespråk
som bare forstås
av de som er
innenfor**

INTUITIV KUNNSKAP

Kunst er et område hvor de fleste synes de har rett til å uttale seg, selv om de hverken har interesse eller erfaring. Men må vi ikke som betraktere også erverve oss en kunnskap, utvikle et skjønn? Det er en intuitiv kunnskap som vi bare kan tilegne oss gjennom lang erfaring og fortrolig omgang med det som skal læres. Er kunst noe man opplever spontant og intuitivt? Fordommer, manglende åpenhet og nysgjerrighet kan blokkere for mottakelighet. Men det betyr ikke at det bare er å stille seg åpen for kunsten, så kommer den til deg. På samme måte som det ikke finnes allmenne og formulerbare regler for hvordan man lager kunst, er det heller ikke lett for betrakteren å finne et sett av enkle regler som vi kan lære oss når vi ønsker å forstå eller oppleve kunst. Å se kan være det vanskeligste av alt. Treningen av sansene som grunnlag for opplevelser og følelser har kanskje ikke de beste vekstvilkår i dag. Det er en flom av inntrykk hele tiden som kanskje ikke bidrar til å holde sansene våre friske og mottagelige. Kanskje våre overmette sanser tvert imot sløves. Samtidig er det klart at jo mer kunst man ser, jo mer oppøves evnen til å se, og jo større blir interessen for å se enda mer.

**å se kan være
det vanskeligste
av alt**

I en tid hvor mye i kunsten intellektualiseres, velger den danske kunstkritikeren Poul Erik Tøjner et annet utgangspunkt. Han retter fokus både mot maleriet og sansningen. Han vil rehabilitere sansningen i møte med kunsten. Han ønsker mer lidenskap i det kunsthistoriske fag, han er motstander av teoriødselhet, åndssnobberi og alt som tar oppmerksomheten bort fra kunsten. Han mener overteoretisering gjør diskusjonen rundt kunsten mindre troverdig. Han sier blant annet: «Når folk ser på bilder, er de opplært til å tenke på alt annet enn selve bildet blant annet hele den historiske rammen rundt kunstverkene. De er oppdratt til å forstå, til å lære noe,

Liv Reidun Brakstad har en performance i Kunstnernes Hus - antatt på Høstutstillingen 1994 som katalognr. 30b. Hun smører inn føttene sine med en salve.

en kunst for ro og ettertenksomhet

spørsmålet om å vite til side for det å utsette seg for kunst. For meg betyr sanselighet en oppmerksomhet overfor verden, jeg vil fremme den sanselige tilgangen til kunsten. Det dreier seg om en ydmykhet - det å holde kjefst foran et bilde, holde ut i tausheten, tie stille - da melder fremmedheten i bildet seg. Jeg har en privat kjærlighet til maleriet. For meg har maleriet med den grunnleggende fascinasjonen av billeddannelsen å gjøre - nemlig det at noe stofflig blir til et bilde. Befinner du deg tett på maleriet blir det rent stoff, befinner du deg for langt fra - er det ikke lenger et maleri, men med den rette avstanden fornemmer du stoffligheten og ser at maleriet bærer bildet i seg - det er det fundamentalt magiske ved maleriet. Bildene vi er omgitt av, eksempelvis fra TV-skjermen, er funksjonalistiske - de har en funksjon, de er informasjonsteknologiske bilder, maleriet, derimot, er nesten blottet for informasjon. Maleriet representerer en oase, en treghet, en langsomhet en annen form for billedmessig erfaring.»

Poul Erik Tøjner sier også: «Det er vanskelig å få øye på samtidskunsten fordi iscenesettelsen er så stor og den er så full av intelligenssnobberi. En beklagelig utvikling i vår tid er at kunsten er blitt vilt overdrevet - og det eksisterer en forestilling om at en må være fantastisk klok for å ha med kunst å gjøre. Man legger for mange lag rundt og omkring kunst, så den blir vanskelig å komme fram til. Jeg ønsker mer nøkternhet, klarhet og mindre overtro.» (Aftenposten 28.11.97) Et annet sted sier Tøjner at kunst er mulig for alle. Mange har fordommer mot å se bilder. Tror at de må være kloke å for å gå inn på et

søke en betydning. Alt dette pedagogiske legger seg mellom bildet og betrakter og gjør det vanskelig å komme frem til selve verket. Museet er blitt en skole der man skal lære noe. Jeg er opp-tatt av å rehabilitere sansningen, ikke ved å fornekte historiske opplysningers betydning, men ved å skyve

museum. Men billedkunst er en meget umiddelbar form for kunst. Maleriet er en gammeldags kunstform, en kunst for ro og ettertenksomhet. Dette i motsetning til mange moderne kunstformer. Ingen kan se f. eks. en film i sitt eget tempo. Problemet er at vi ofte overfører våre kulturelle vaner fra en kunstart til en annen. Når vi skal se billedkunst, går vi raskt fra det ene bildet til det andre og konsumerer så mye som mulig. Det blir feil. Tøjner oppfordrer til slutt: Bruk god tid når du ser på billedkunst.

LAV TILGJENGELIGHET ER ET PROBLEM

Også maleren Halvdan Ljøsne er opptatt av sansningen og stoffet. I et intervju (Aftenposten 18.10.98) sier han: "Mye i våre dager er stoffløst. TV, for eksempel. Stoff spiller ingen rolle lenger, en kunstner kan gripe til hva som helst hvis det er nyttig i fremstillingen av konseptet. Men stoffet er et språk med dyp psykisk resonans i oss, og sanseområdene samarbeider. I dag, da synssansen ofte blir brukt som et avgrenset redskap, går det tapt mye som ville gitt innpass til hele mennesket, ikke bare til tanken." I over 15 år var Ljøsne professor ved kunstakademiet. Han sier han er glad for at han ikke underviser i dag. I en så pluralistisk tid som vår, er det vanskelig å finne noe å lære bort som yter en viss motstand mot det som er inne i øyeblikket.

Jeg tror ikke poenget er å si at konflikten - eller det store skillet - går mellom det tradisjonelle og det nye. Det er like krevende å lage god kunst uansett hvilket uttrykk man velger. Men jeg tror det er et problem at så mye av den nye kunsten er så lite tilgjengelig. Jeg har allerede sett på noe av den historiske bakgrunnen for at det er sånn. Men det er også en annen side - den psykologiske - som er interessant i dette møtet mellom kunsten og betrakteren. Når du møter kunst du synes er lite tilgjengelig, kan du selvfølgelig konkludere med det: Dette skjønner jeg ikke noe av. Eller: Dette får jeg ikke noe ut av. Men det kan også være et spennende utgangspunkt for å reflektere videre. Det kan gi deg en mulighet for å nyansere, for å gjøre deg mer kjent med dine egne reaksjoner, dine motforestillinger og dine fordommer. Men da må du ta dine motforestillinger på alvor for å komme i denne dialogen. Jeg har ikke tro på en holdning som i utgangspunktet er positiv og velvillig til alt. Hvis man har

det er like krevende å lage god kunst uansett hvilket uttrykk man velger

bestemt seg for det, tror jeg man neglisjerer egne reaksjoner og mister muligheten til å komme i denne dialogen.

Det vil selvfølgelig være kunst som ikke kan nå en. Og det vil også være sånn at en del kunstnere rett og slett ikke har så mye å bidra med. Det kan være mye annet enn uttrykksbehov som er drivkraften bak det som lages. Men en del steder aner du tross alt at det er noe, selv om det ikke umiddelbart er tilgjengelig. Jeg tror at der er det mulig å «ta en del runder» med seg selv. Jeg tror f. eks. at vår forfengelighet raskt blir berørt. Er jeg redd for å vise at jeg ikke forstår? Later jeg som om jeg opplever noe? Hvor viktig er det å føle at jeg er på høyde med situasjonen, eller å passe inn i miljøet som verdsetter dette? Lar jeg meg blende av det nye bare fordi det er nytt, eller av det fremmede bare fordi det er fremmed? Hva er det jeg liker ed det jeg ser, og hva er det jeg eventuelt ikke liker? Er det noe som provoserer meg? Hva treffer det i så fall? Kan det være at mine fordommer blir berørt? Passer det ikke med mine forventninger ti hvordan kunsten skal se ut? Har jeg låst meg fast i en bestemt ideal? Vil jeg at skjønnhet skal være på en bestemt måte? Kan det være jeg blir irritert fordi jeg synes dette får uforholdsmessig stor oppmerksomhet? Hva er det jeg vil i møte med kunst? Hva er det jeg søker, er det opplevelse eller erkjennelse?

ET MØTE MED HVEM DU ER

På denne måten kan møtet med kunsten også bli et møte med hvem du er og hvem du ønsker å være. Egne begrensninger kan bli tydeligere. Det stiller krav til vår åpenhet, evne til å ta imot og prøve å fange opp hva som er genuint. Jeg tror man kan trene opp sin følsomhet i omgang med kunst. Det handler om å utvikle et skjønn, en type erfaring som krever både tid og kunnskap. Men å snakke om hva som er kvalitet, hva som er godt og dårlig, det er et vanskelig område. Da er vi fort inne i et veldig subjektivt felt. Og for igjen å understreke at skillelinjene ikke går mellom det nye og det tradisjonelle: Det lages mye samtidskunst som helt sikkert aldri blir annet enn døgnfluer, men det finnes også bøtter og spann med likegyldig, lettvin tradisjonell kunst på markedet. Sistnevnte er også en type kunst som lett blir akseptert (og kjøpt) av en stor del av det brede publikum.

**egne
begrensninger
kan bli
tydeligere**

Å bedømme kunsten i sin samtid er svært vanskelig. Noe vil bli stående og mye vil forsvinne. Først etter at tiden har fått virke, skjer en utvelgelsesprosess. Da er det neppe mye av det som vant kampen om oppmerksomheten her og nå som vil være interessant over tid.. Målt i antall spalte metre er det mye som insisterer på å være viktig. Men vi lever i en medietid, og mediene har behov for noe nytt og sensasjonelt. Dessuten er vel myten om den grensesprengende kunsten blitt en av de største klisjéene i vår tid - og det som lettest spiller opp til mediene. «Kunsten vakte reaksjoner» blir det sagt. Og det blir tatt til inntekt for at den har verdi, at den har hatt en hensikt. Mange kunstnere lever fortsatt opp til provokatørrollen, og bruker enhver anledning til å agere i samspill med media. Det gjelder for noen kunstnere som jobber med det helt nye, men vi vet også hvordan en kunstner som Odd Nerdrum og en del i hans krets og med hans formspråk kan bruke media.

mediene har behov for noe nytt og sensasjonelt

MOTVEKT MOT DET LETTVINTE

Vi vil gjerne at kunsten skal treffe oss, berøre oss. Alle er enige om at kunsten skal få oss til å se nytt, få oss til å tenke og føle. Den skal være dristig, ta sjanser, være ærlig og si noe om den tiden vi lever i. Men dette er også en type utsagn som lett tåkelegger mer enn de klarlegger. For det én kaller dristig, vil en annen betegne som lettvent provokasjon. Vi lever i en tid preget av en overfladisk og hektisk støykultur. Hele tiden er det en rastløs jakt på noe nytt, på nye stimuli, et behov for å fylles med noe så vi slipper å kjenne på det som er bakenfor. Introspeksjon og fordypelse har ikke gode vilkår, i vår medietid. I stedet for å spille og reflektere dette, opplever jeg at mye av dagens kunst beveger seg på den samme overflate som mediene. Med fare for å bruke klisjéer, så har vel stor kunst knapt vært laget uten kamp, - lidelse og smerte. Det har kostet noe. Det kan være en grei påminnelse i en tid hvor det er lett å savne litt ydmykhet. Hva vil vi at kunsten skal være? Skal den ikke gi uttrykk for det utsigelige i tilværelsen - ved å overskride både fornuften og behovet for pynt og dekor. Er ikke behovet en motvekt mot det lettvinte, noe som makter å gå i dybden?

stor kunst har knapt vært laget uten kamp, lidelse og smerte

Eva Skaar er billedkunstner og redaktør i Acem Radio.

Eldbjørg Haug

400-årsnatten var ikke så lang

FIREHUNDREÅRSNATTENS LENGDE er sterkt overdrevet. Teorien om en norsk motstand mot Kalmarunionen i 1397 kan ikke lenger opprettholdes. Den ble skapt av nasjonalromantikken i forrige århundre, ikke av 1300-tallets nordmenn. De ønsket dronning Margrete som norsk og unionell monark og støttet hennes program for et sterkt, sentralisert arvekongedømme. Kalmarunionen var ingen nasjonal krenkelse, men resultat av norsk medvirkning. Margrete søkte å fremme en sterk kongemakt, ikke dansk supremati i unionen, i samsvar med norsk statsrett. En egen norsk kroning av Erik av Pommern i 1392 forklarer hvorfor de norske biskopene ikke var til stede under kroningen i Kalmar i 1397.

UNION OG REFORMASJON

Overgangen fra middelalder til nyere tid er i norsk historie markert av to begivenheter som henger sammen – Reformasjonen og tapet av suverenitet. Reformasjonen ble påtvunget landet som en okkupasjonshandling. Overgangen fra middelalder til nyere tid fremtrer som et skarpt brudd. Men suverenitetstapet har også blitt forstått som en uunngåelig konsekvens av mer enn halvannet århundres politiske nedgang. Senmiddelalderen er betegnet "Norges nedgangstid". Forrige århundres historikere søkte å begrunne den nye norske staten og gi den en identitet. Man søkte storhet i vikingtid og høymiddelalder, mens senmiddelalderen var en nedgangstid.

tap av
suverenitet

Til slutt opphørte den gammelnorske stat og ble en dansk provins.

Det har vært gjort mange forsøk på å bli kvitt den ensidige merkelappen av nedgangstid, men en enøyet opptatthet i forskningsmiljøet av svartedauen, pest og agrarkrise bidrar til å befeste inntrykket av nedgang og elendighet. Det er en utbredt oppfatning blant norske historikere, ikke minst blant dem som ikke går lenger tilbake enn til 1814, at Norge ikke hadde en egen politisk historie etter dannelsen av Kalmarunionen. Det var natt, fire hundre års natt. For å forstå vår egen tid er det unødvendig og irrelevant å utforske eldre norsk historie.

Kanskje er det slik at Reformasjonen, tapet av suverenitet og krigene mellom Danmark-Norge og Sverige på 1600-tallet, som førte til at store områder av gammelt norsk land ble lagt inn under Sverige, var ydmykelser som ble avgjørende for nordmenns oppfatning av seg selv som svake. Dansketiden ble en nasjonal krenkelse, en "uekte lodning" som man kunne slå en parentes rundt. Det var ubehagelig å forske i nederlagene. Sannheten er vel likevel at vår nasjonale identitet er formet like mye av svakhet som styrke.

En av skurkene i norsk historie har vært dronning Margrete. Grunnen til det er hennes livsverk, dannelsen av Kalmarunionen. Det har vært gjeldende lære at hun etablerte et dansk overherredømme i unionen. Kalmarunionen var et nasjonalt nederlag som innledet firehundreårsnatten.

**norsk identitet
formet både av
svakhet og
styrke**

FORUTSETNINGENE FOR KALMARUNIONEN

Hensikten med denne artikkelen er å ta opp de norske forutsetningene for dannelsen av Kalmarunionen. Særlig tre forhold skal drøftes nærmere: De *politiske* forutsetningene for dynastiskiftet, der den norske *geistlighet* og særlig erkebiskop Vinalds sentrale rolle er viktig; de *konstitusjonelle* forutsetningene, der det norske *arvekongedømmet* er det sentrale; endelig de *legitimerende* forutsetninger, som kroningen av Erik av Pommern til norsk konge i 1392 er eksempel på. Jeg vil vise at det fantes en norsk politisk historie i senmiddelalderen, at dronning Margrete ikke påførte Norge nasjonale krenkelser og at firehundreårsnattens lengde er sterkt overdrevet.

Olav Håkonsson, konge av Danmark (fra 1376) og Norge (fra 1380), døde plutselig i august 1387 på slottet Falsterbo i Skåne. Hans mor, dronning Margrete av Norge og Sverige, ble umiddelbart valgt og hyllet til Danmarks fullmektige frue, husbonde og formynder i påvente av at hun og riksrådet fant fram til en ny konge. I februar 1388 valgte det norske riksrådet henne til Norges fullmektige frue, husbonde og formynder på livstid. Samtidig ble det bestemt at den nye kongen skulle være

**Norges
fullmektige frue**

hennes nærmeste arving. Riksrådet mente det var hertug Vartislav av Pommerns sønn. Etter riksrådsmøtet i Oslo dro Margrete til Sverige og ble valgt til svensk riksforsender. I februar 1389 ble kong Albrecht av Sverige beseiret i slaget på Fala ved Åsle og ble Margretes fange. I september samme år ble Erik av Pommern hyllet som norsk arvekonige med *konungstekja* i Nidaros. I april 1392 ble han kronet i Oslo til norsk konige. Erik av Pommern ble valgt til dansk og svensk konige i løpet av første halvår 1396, og året etter ble han kronet i Kalmar.

TROENS TIDSALDER

Middelalderen er "troens tidsalder". Religionen var ikke en del av livet, den ble levet og var for de fleste en ureflektert grunnstrøm i tilværelsen. Likevel er konflikt mellom kongemakt og kirkemakt sentralt i europeisk middelalderhistorie, og geistligheten spilte en viktig rolle i politikken. Hvordan kirkens lokale ledere, biskopene skulle rekrutteres, ble av sentral betydning i senmiddelalderen, som i Norge regnes fra 1319 til 1536. De var selvskrevne medlemmer av kongens råd, som vokste fram til å bli en av statsmaktene i andre halvdel av 1300-tallet, under Håkon VIs kongedømme. Den norske erkebiskopen var i kraft av sin rang riksrådets formann. De andre grupperingene i riksrådet var i utgangspunktet mer kongeløiale. Det gjaldt fremfor alt de to kongelige prelatene, prostene ved Apostelkirken og Mariakirken, som var kongens håndplukkede embetsmenn og ledet den norske "statsadministrasjonen". Men det satt også fremtredende representanter for det verdslige aristokratiet der. De var ingen nikkedukker, men den gammelnorske lendmannsadel var blitt trent tilbake til fordel for ny, lojal tjenesteadel. Svartedauen (1349-50) gjorde kort prosess med mange stormenn i de gamle slektene og åpnet for at nye menn kom seg fram og opp i riksstyret gjennom kongstjeneste. Det betød at dersom kongen kontrollerte rekrutteringen til bispesetene, hadde han i praksis et kongeløialt riksråd.

En av forutsetningene for det særegne forholdet mellom kirke og stat i senmiddelalderen var at prosedyrene ved bispeskifter ble endret. Under Avignon-pavene ("Pavens babylonske fangenskap" 1308-1378) ble pavelige utnevnelser eller provisjoner den alminnelige tilsettingsform, mens biskopene tidligere hadde blitt valgt av domkapitlene ved bispekirkene. I Norge ble Svartedauen (1349-50) et vendepunkt for tilsettingsprosedyren til norske bispeseter. Både den norske kongen Magnus Eriksson, som var dronning Margretes svigerfar, og hans danske motspiller, Valdemar Atterdag (Margretes far),

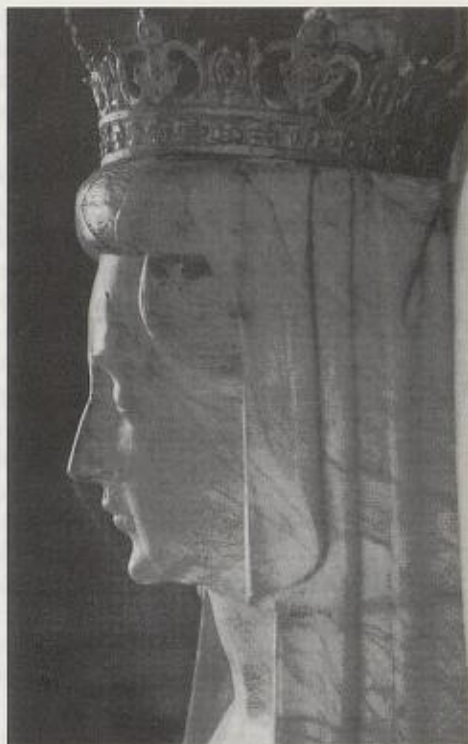
**konflikt mellom
konge og kirke**

**nye menn inn
i riksstyret**

fremmet overfor Avignon-pavene sine lojale menn som kandidater til bispesetene – og fikk gjennomslag. Mesteren i et slikt samarbeid med paven var likevel dronning Margrete.

I 1378 ble det valgt to paver, en som satt i Roma og en som slo seg ned i Avignon. Skismaet bidro til at Margrete hadde et større spillerom i forhold til kurien enn både faren og svigerfaren. Margrete var nokså utvetydig i oppslutningen om den romerske pave, men de kirkeprovinser som sluttet opp om hans obediens, var territorielt spredt med relativt små inntektsmuligheter i forhold til oppslutningen om Avignon i Frankrike og på den iberiske halvøy. Enda viktigere var det at den kuriale forvaltning som var blitt sterkt utviklet og utvidet på 1300-tallet, da pavene holdt til i Avignon, forble i motpaven Clemens VIIIs makt.² Den romerske paven hadde sterke grunner for å stå på god fot med dronning Margrete.

Det er ikke grunnlag for å hevde at bispetilsetningene var forårsaket av en dansk nasjonalisme hos dronningen. Noen biskoper kom riktignok fra Danmark, men det mest påfallende fellestrekk i episkopatet var bakgrunnen fra det kongelige byråkratiet – Roskilde-geistligheten i Danmark og den kongelige kapellgeistlighet i Norge.

Stilsert portrett av Dronning Margrete på hennes sarkofag i Roskilde.

BRÅ DØD

Da Olav Håkonsson brått døde i 1387 og dronningen Margrete ble valgt til dansk riksførstander, nevnes *den norske erkebiskop* Vinald først i valgdokumentet som gjorde henne til Danmarks "fullmektige frue og rette husbonde". Det er bemerkelsesverdig at en norsk geistlig tok ledelsen i å avgjøre det viktige konstitusjonelle spørsmålet om Danmarks regent. Han kan ha funnet et norsk forbilde for de begrep som ble brukt i den daværende erkebiskops utvelgelse av Erling Vidkunsson til riksførstander mer enn seksti år tidligere.³ Erkebiskop Vinalds rolle har vært forklart med hans spesielle forhold til Margrete.

Vinald Henriksson hadde nettopp blitt erkebiskop i Nidaros. Han hadde en omfattende geistlig og administrativ karrierebakgrunn: medlem av domkapitlet i Nidaros, sokneprest på Tjørn i nåværende Båhuslen, medlem av den kongelige kapellgeistlighet ved Mariakirken i Oslo og endelig leder for kapellgeistligheten med tittel *magister capellarum regis* eller kapellmagister. Han hadde vært medlem av riksrådet i hele Olav

en geistlig tok ledelsen

Håkonssons regjeringstid (1380-1387). Vinald stod trolig også sentralt i kodifiseringen av den nye østnorske kristenretten fra 1370-årene, kanskje i et visst samarbeid med den unge dronning Margrete.

Erkebiskop Vinald rager høyt som norsk statsmann. Hans karrierebakgrunn som (erke)biskop er derimot ikke enestående. Med dronning Margrete innledes kapellgeistlighetens periode som systematisk bispeleverandør til de norske bispesetene med det pavelige provisjonsinstitutt som virkemiddel. Enkelte trekk ved biskopene går igjen: Statskløkt, juridisk skolering og administrativ erfaring synes å ha vært en viktig kompetanse. Margretes biskoper utmerket seg mer som politikere og økonomer enn som teologer. De deltok i de nordiske riksrådsmøtene i denne perioden, og sentrale skikkelser som erkebiskop Vinald og Bergen-bispen Jakob Knutsson befant seg i hennes følge i lange perioder. Biskop Øystein Aslaksson av Oslo var leder for den viktige sendeferden til England i forbindelse med Erik av Pommerns ekteskap med Henrik IVs datter Filippa. Han er ellers mest kjent for å stå bak den ruvende jordeboken fra Oslo bispedømme, *Rødeboken*, som er en historisk skattkiste.

biskopene tett knyttet til kongehuset

De norske biskopene på dronning Margretes tid hadde en mye tettere tilknytning til kongehuset enn tidligere. Erkebiskop Vinalds rolle i 1387, der han synes å ha hatt initiativet i Margretes danske valg, kunne forklares med hans tette forhold til henne. Jeg vil likevel hevde at det har vært viktigere at erkebiskopen kunne garantere en tilsvarende norsk suksesjon. Dermed kunne man komme rundt et krav fra huset Mecklenburg på den danske kronen. For de reelle grunner til Margretes valg i Danmark var det fiendtlige forholdet til mecklenburgerne og trusselen om et tysk hegemoni i Østersjøen. Som en ryggmargsrefleks lå den rettsløse tilstanden i Danmark etter Erik Menveds død (1319). Hele landet var satt i pant til fremmede, en tid var man sogar kongeløse, og befolkningen ble behandlet som av en okkupasjonsmakt. Det var nok et sterkt ønske å bevare kongefellesskapet med Norge og Sverige, og også å drive mecklenburgerne ut av resten av landet.

Den danske historiker Aksel E. Christensen utfordret i 1980 sine norske kollegaer:

... tilhængerne af en særnorsk teori [skylder] at sandsynliggøre, at de nordmænd, der brød tronfølge-loven for først at få Margrethe som regent sammen med Danmark, siden for at gøre den sandsynlige fremtidige Erik til kongefælles med Danmark, skønt han overhovedet ikke ejede norsk kongeblood i sine årer, nu pludselig skulle have ønsket at ændre kurs og spænde ben for en nordisk union.⁴

La oss se nærmere på begivenhetene i Oslo i februar/mars 1388 for å undersøke hans påstand nærmere.

Erkebiskop Vinald inntok samme sentrale posisjon i Oslo som på det skånske landsting. Med stor sannsynlighet hadde han og dronning Margrete i fellesskap lagt opp planen for hvordan det norske tronfølgerspørsmålet skulle sikres. Møtet som skulle avgjøre suksesjonsspørsmålet, ble lagt til tiden for lagtinget i Oslo i januar, dit store deler av det østnorske knapeskiktet av storbønder og lavadelsmenn pleide å innfinne seg.⁵ Da riksrådet 2. februar 1388 utstedte vitnebrev om at de hadde "anammet, utvalgt og unnfanget" Margrete til hele Norges "fullmektige frue og rette husbond" på livstid, samtidig som det erklærte kongearven i hennes linje, var mønsteret valgbrevet fra Lund. Men det norske valgbrevet har også et annet forbilde: selve prosedyren ved en *kongehylling*. Margrete fikk samme tittel som i Danmark (Etter mønster av erkebiskopens valg av Erling Vidkunsson i 1323) og skulle stå for og råde over hele riket i Norge alle sine levedager. Riksrådet lovte (biskopene) og tilsverget henne troskap på egne og andres vegne, slik de skyldte rikets rette høvding, og hun sverget å holde lov og landets rett i sine levedager.» Riksrådet anbefalte dessuten «folk», dvs. bønder og allmue, å sverge Margrete samme troskap. Dette ligger tett opp til *kongehyllingen*. Slik må også mange i samtiden ha sett det, for Margrete ble åpenbart betraktet som en kvinnelig konge.

Olavs
Håkonssons
danse domsegl.

KAMP MOT MECKLENBURGERNE

Etter tronfølgeretten fantes det imidlertid en klar arving etter Olav Håkonsson, den svenske kongen Albrecht av Mecklenburg. Han var imidlertid uønsket i Norge. Norske stormenn hadde kjempet mot mecklenburgerne både under kong Magnus, kong Håkon og kong Olav. Det hersket fremdeles ufred mellom Norge og den delen av Sverige som Albrecht besatt. Den sikkerhetspolitiske situasjon gjorde det umulig for det norske aristokrati plutselig å underkaste seg hovedmotstanderne gjennom 30 års krig. Det ville nok ha kunnet koste hver og en hodet. Kanskje har erkebiskop Vinald og kansleren Henrik Henriksson argumentert ut fra romerrettslige prinsipper. Det kunne hevdes at Albrecht var uverdigg (*indignus*) fordi han hadde ført krig mot landet. At romerrettslige overveielser har foreligget ser man senere. Men for å unngå Albrecht på tronen kunne man også påberope seg mer alment tankegods, for eksempel at han hadde tyrannens egenskaper. Det var en argumentasjon som hadde blitt brukt i Sverige mot Magnus Eriksson. Retten til tyrannmord var også en problemstilling som senere ble drøftet av Basalkonsilet.

Når Albrecht ble utelukket til den norske tronen, fantes det ingen arvinger etter kongearvetallet. *Dersom ingen i de tolv arverekkene fantes, var det Landslovens trettende arv at den*

kunne mistet
hodet

nærmeste arving etter privat arverett skulle være konge – kar, ikke kvinne. Margrete var Olavs nærmeste arving etter den private arverett (L V,7), men at hun var kvinne, var en begrensning. Hun kunne ikke tas til konge, men hun kunne være regent og kongearven kunne fortsette i hennes linje.

To uker etter Margretes valg ble hennes eldste søsterdattersønn erklært som nærmeste arving. Det var Bugislav, Hertug Vartislav av Pommerns sønn. Han hadde ingen arverett etter Olav Håkonsson, hverken etter tronfølgelovens arvetall eller arvetallet i rettarboten av 1302, mens han var arveberettiget etter Margrete.⁶ Og også han var en ætling av Håkon V og beslektet med Magnus Eriksson i femte ledd. Påstanden om at han "ikke ejede norsk kongeblood i sine årer" er feilaktig.

POLITISK-JURIDISK SPILL

Spørsmålet er hvorfor aristokratiet ikke våget spranget direkte og valgte Bugislav, senere kjent som Erik av Pommern, uten å gå veien om Margrete. Tronfølge-loven kunne åpne for det. Trolig var grunnene både riksrådets behov for å være konstitusjonelle og holde seg til loven, men også den sikkerhet arvekongedømmet ga for indre fred. Det var ønskelig, både for riksrådets egen selvforståelse og for den nye kongens legitimitet, at man opprettholdt en forestilling om at han kom til makten gjennom arv. Valget av Margrete var del av et politisk-juridisk spill som førte til at Margrete midlertidig fikk en radikalt forskjellig stilling i Norge i forhold til Danmark og Sverige.

Trolig har Bugislav av Pommern vært et mulig kongsemne som ble tatt under overveielse umiddelbart etter kong Olav Håkonssons død. Men det danske riksrådet ønsket ikke å foreta et kongevalg før man var sikre på at ingen kom i veien for ham i arvekongedømmet Norge. Av denne grunn kan man med en viss rett si at det var det norske riksråds avgjørelse som avgjorde utviklingen i Danmark. Det er grunn til å understreke erkebiskop Vinald som selve krumtappen.

Spørsmålet er likevel om det norske riksrådet brøt *tronfølge-loven* da det satte kong Albrecht til side og valgte Margrete. En slik påstand forutsetter et syn på senmiddelalderens lovverk som uttrykk for en positiv og uforanderlig rettsstilstand. 'Loven' var imidlertid noe annet enn rettsregler satt på pergament etter vedtak fra et lands legitime øvrighet. 'Loven' var et *universale* – et guddommelig og uforanderlig ideal. Den enkelte lov eller lovverk var et *nomen*. Dette gjaldt også romerrett. Fra 1300-tallet stod det strid om hvem som representerte 'loven', eller kilden for den enkelte lov, paven eller kongen som folkets representant.

Det rådende syn på 'loven' kommer til uttrykk i Magnus

sikkerhet for
indre fred

Lagabøtes landslov. De enkelte rettsregler var ikke endelige, men kunne "rettes" for bedre å gi uttrykk for loven i nye og uforutsette situasjoner. Det gjorde da også Magnus Lagabøtes etterfølgere. Under Håkon V ble det utferdiget en strøm av retterbøter. *Riksrådet ga med sitt valg av Margrete en autoritativ tolkning av en universell lov.* Å avvise kong Albrecht som arveberettiget til den norske kronen var kanskje et brudd på en partikulærrettslig bestemmelse i tronfølge-loven, men det kunne ikke anses som et brudd mot den evige 'lov' i konstitusjonell forstand. Det var heller intet brudd med romerrettslige prinsipper. Man kan gjerne hevde at tolkningen var politisk bestemt. Man kan også peke på forbildet fra det skånske landsting. Men valget var intet rettsbrudd. Det åpnet tvert om for at Erik av Pommern kunne utpekes som norsk tronarving, hylles som norsk konge og senere velges til konge i Danmark og Sverige. Det ville vært illegitimt å ta Albrecht til norsk konge.

Erik av Pommerns unionssegl.

HYLLINGEN AV ERIK

Erik ble hyllet i Nidaros. Trolig skjedde dette 8. september 1389, marimesse, da erkebiskopen kunne bære pallium. Håkon Jonsson av Sørum-ætten ga ham kongsnavn.⁷ Det må ha vært viktig for alle parter at loven ble fulgt, ettersom det først var ved riksrådets valg av Margrete og erklæring om kongearven at Erik fikk en hjemmel for å kreve arvekongehylling. Det har likevel vært reist spørsmål om kongehyllingen av Erik kun var en tom seremoni. Bakgrunn for tvilen ligger i to mangelfullt daterte og ikke stedfestete dokumenter som ble utstedt som åpne brev og beseglet av til sammen 20 geistlige og verdslige riksråder.⁸

I det ene brevet heter det at

"rikets menn i Norge ... anammer ... og mottar denne førnevnte kong Erik og hans rette arvinger etter ham ... til vår alles og Norges rikes konge og rette herre." Dokumentet ble også utstedt på latin med visse endringer, men motsatt det norske brevet bare beseglet av 19 rådsherrer.⁹ Det er ingen tvil om aktstykkenes autenticitet. Schreiner hevdet at den kollektive hyllingen av Erik og hans arvinger som finnes i de to brevene, savnet enhver presedens i norsk statsrett og var et brudd med fortiden. Carlsson, som tolket brevene svært annerledes enn Schreiner, delte hans oppfatning på akkurat dette punktet.¹⁰ Erik ble omtalt som konge i dronning Margretes privilegiebrev for biskop Jakob av Bergen fra 29. juni 1389.¹¹ Dette har vært tatt som bevis for at han var hyllet på det tidspunktet, før privilegiebrevet ble utstedt. Ettersom både Orknøy-jarlen Henrik Sinclair og Håkon Jonsson, to av dem som beseglet dokumentet, var på

viktig å følge loven

Helsingborg 9. juli, ble dette ansett som tilstrekkelig bevis for tid- og stedfesting av dokumentene.¹²

Disse slutningene er neppe riktige.¹³ Middelalderens rettsinstitutter var ikke eksplisitte. De var fra en skriftløs fortid knyttet til symbolske handlinger som også etter at skrift var tatt i bruk gjenstod som formkrav. Kongehylling var en symbolsk handling som ikke fordret noe skriftstykke for å være gyldig. Det samme gjaldt også en kongesalving og kroning. "Hyllingsbrevens" funksjon har ikke vært å fortelle at han var hyllet, men å presisere at riksrådet erkjenner Eriks *hjemmelsrett* til *arvekongehyllingen*.

MARGRETES LOJALE MENN

De norske biskopene var dronning Margretes lojale menn. Ingen av dem var imidlertid til stede da Erik av Pommern ble kronet i Kalmar. Det er merkelig at de ikke var der – en konges salving og kroning var en kirkelig seremoni. Hvorfor er de ikke nevnt?

De tradisjonelle, mer nasjonalistiske forklaringene, hvis essens var at biskopenes fravær representerte en norsk motstand mot unionsdannelsen, skal ikke drøftes nærmere her. En alternativ teori til det nasjonalistiske synet kan forklare at det norske episkopatet ikke var til stede i Kalmar. Det er at Erik av Pommern allerede var kronet til norsk konge i 1397. Ettersom de norske biskopene i så fall ville ha stått bak og vært de som foretok en slik kroning, ville et nærvær fra deres side i Kalmar være overflødig.

Flere momenter kunne peke i denne retning. På 1400-tallet er det eksempler på felles dansk-norske kongevalg (1483, 1513) det ble også bestemt i Bergenstraktaten av 1450.¹⁴ Felleskroninger kom derimot aldri på tale. Det ser ut til at det har vært regnet for bindende sedvane og fra 1483 gjeldende statsrett at kroningen måtte foregå innenfor rikets grenser. Alle konger fra og med Christoffer av Bayern til og med Christiern II ble særskilt kronet i Norge. Frederik I prøvde intenst på å bli det og ble oppmuntret til det av det danske riksrådet. Bakgrunnen er nok bl.a. den betydning kroningen tillegges som vilkår for kongens fulle disposisjonsrett over land og len. Oldenburgerne hevdet å ha arverett til Norge i en periode da landet var blitt et valgkongedømme, og synes å ha hatt interesse av en separat norsk kroning for å opprettholde forestillingen om Norge som sitt arverike.

Denne teorien underbygges av empiri. Richard II av England skrev 1. april 1393 et brev til dronning Margrete.¹⁵ Her gratulerte han dronningen med hennes fremgang, som han hadde hørt om da han mottok akkreditivene for hennes sendemann. Richard II refererte til at *Erik av Pommern med Margretes gode vilje nylig*

hvorfor var ikke de norske biskopene i Kalmar?

var kronet til Norges konge og også ville etterfølge henne i hennes andre kongeriker. Via sin ambassadør hadde Margrete bedt om bistand til å finne et passende giftermål for adoptivsonnen, et spørsmål kongen hadde tatt under overveielse. Både dette brevet og andre kilder viser at Margrete og Richard II forhandlet om en allianse i begynnelsen av 1390-årene. Viktig i denne sammenheng er imidlertid at Erik 1. april 1393 var kronet norsk konge. Kroningen må altså ha funnet sted før denne datoen.¹⁶

Jeg har funnet det mest sannsynlig at kroningen fant sted på riksrådsmøtet i Oslo våren 1392. Dronning Margrete var i Oslo 29. mars og ga en stor retterbot som er beseget av i alt 19 geistlige og verdslige riksråder. Usedvanlig mange biskoper var til stede, og erkebiskop Vinald beseget retterboten som den første etter Margrete.¹⁷ Av verdslige stormenn var det nevnt flere i denne kilden enn i kroningsbrevet fra Kalmar. Flere grunner taler for at første påskedag, 14. april 1392, var datoen for kroningen av Erik av Pommern til norsk konge.¹⁸ Det er overveiende sannsynlig at erkebiskop Vinald kronet ham med biskopene Jakob av Bergen og Øystein av Oslo som formelle vitner til den høytidelige handlingen.

Spørsmålet om hvorfor Erik ble kronet til Norges konge på et tidspunkt da han ennå ikke var valgt til konge i Danmark og Sverige må ses i sammenheng med kroningens betydning. Magnus Erlingsson var den første nordiske konge som ble kronet i Norden. Eldre norske lovgivning ga ikke kroningen noen statsrettslig betydning – den ble betraktet som en kirkelig akt. I senmiddelalderen ses den oppfatning å ha festet seg at det først er ved kroningen at kongen får den fulle regjeringsmyndighet. En analogi med bispenes valg, konfirmasjon og innvielse spiller nok inn her. Når kroning og salving først var innført, var dette et rituale som en konge ikke kunne heve seg over. Sverre, som argumenterte mot Magnus Erlingssons kongehjemmel, lot seg krone. Som symbol var kongesalvingen en potent handling der kongen underkastet seg Kirkens nåde. Kroningen som *rite de passage* var en innvielse til kongedømmet som ga kongen en sakral myndighet. Salvingen skapte *christus domini* i senmiddelalderen likesåvel som i tidligere middelalder. I en mystisk enhet fikk dermed både Kirken og kongen en større maktfylde. Kroningen understreket at kongens suverenitet var gitt fra Gud og var guddommelig, likeså den betydning den norske geistlighet må ha hatt for Margretes politiske planer. Erik fikk ved kroningen kirkens synlige og offisielle godkjenning.

Samtidig karikatur der Albrecht av Sverige ber dronning Margrete om nåde.

hvorfor ble Erik kronet så tidlig i Norge?

kongen fikk en sakral myndighet

Som en rekke andre fyrster hadde han nå sitt arveland der han var kronet konge. Dette kunne danne basis for videre fremstøt. Selv om riksrådet hadde støttet opp om Margrete ved å gjøre henne til rikets fullmektige frue og hyllet Erik som lovlig arvekonge i 1389, var dette neppe nok til å anse dynastiet som fullstendig konsolidert. Kroningen gjorde Erik til fullverdig norsk arvekonge. *Jeg vil hevde at kroningen var en legitimerende handling som i samtiden har vært ansett som nødvendig, selv om den ikke var en del av konstitusjonen.*

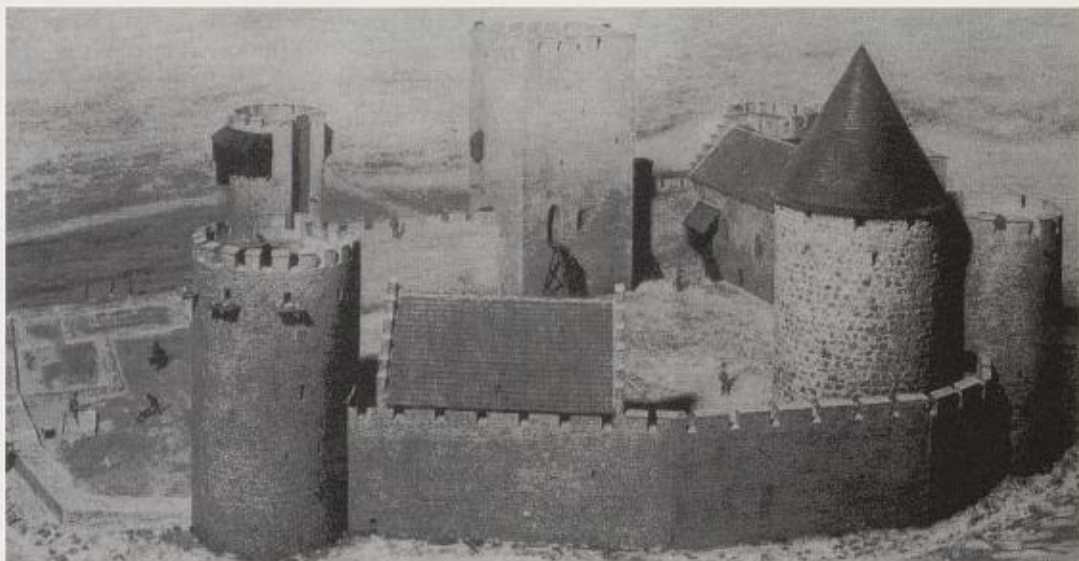
TRUSLER UTENFRA

Eriks norske kroning henger trolig også sammen med urolige utenrikspolitiske forhold. Flatø-annalen refererte i en notis for 1392 et kongebrev til Island. Her ble det fremmet et skattekrav – en gjengjerd – og truet med høyforræderisak mot dem som ikke betalte. Bakgrunnen for sanksjonstrusselen kan ha vært den alvorlige utenrikspolitiske situasjon. Kong Albrechts fangenskap etter nederlaget i 1389 hadde vært et trumfkort for å få fullstendig hånd over den svenske kronen, men når det ikke kom til en avgjørelse i Margretes favør, medførte dette, ettersom tiden gikk, en stor belastning på hennes forhold til hansestedene og Den tyske orden (en ridderorden som hadde satt seg godt fast i Østersjøen):

Mecklenburgerne hadde sommeren 1390 startet omfattende forberedelser til en revansjekrig der kapring var ett virkemiddel. Kong Albrechts farbror ble overdratt styret av Sverige, Mecklenburg, grevskapet Schwerin og Rostock. Mecklenburgerne foretok diplomatiske fremstøt overfor de prøyssiske hansesteder, Den tyske orden og England. Kong Richard II av England appellerte for kong Albrecht og oppfordret inntrengende Margrete om å godta løsesummen for ham og ikke kreve at han ga avkall på sitt rike. Den engelske kongen sa selv at hans oppfordring kom etter påtrykk fra hans slektninger – han var besvogret med mecklenburgerne gjennom sitt giftermål.¹⁹

Forsøkene på å få den svenske kongen løslatt gjennom forhandlinger og løsepenger førte ikke fram overfor dronningen. Dette kan ha virket urimelig og bidratt til labilitet i Margretes internasjonale forbindelser. Hensynet til legitimiteten av hennes regime overfor utenverdenen var en vektig grunn til å demonstrere at hennes norske maktgrunnlag var bunnsolid. Dette ble blant annet gjort gjennom Erik av Pommerns norske kroning.²⁰ Det urolige utenrikspolitiske leie kan ha vært en viktig grunn til at han ble kronet i Norge som mindreårig allerede i 1392. I de vesteuropeiske land har meldingen om en kroning trolig hatt en sterkere politisk virkning enn en tilsvarende melding om hyllingen av arvekongen. Salvingen og kroningen

revansjekrig

*Modell av
Kalmar slott.*

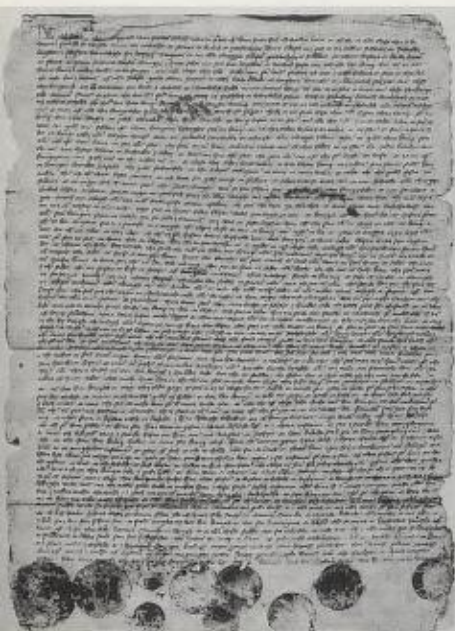
har kunnet finne klare paralleller til de vesteuropeiske landenes egen statsrett og tradisjon. Et kjent eksempel er den vekt Jeanne d'Arc noen tiår senere la på at den franske kongen skulle krones i Reims.

Kroningen i Oslo skjedde på et tidspunkt da Erik ennå ikke var tatt til konge i nabolandene. Som kronet norsk arvekonge hadde han i Norge en husmakt som kunne brukes til å sikre hans og Margretes dynasti i Danmark og Sverige. Norge ville alltid tilhøre Margrete, Erik og hans etterkommere, og dette måtte få betydning for unionen. Konungstekja og den senere norske kroningen ga ikke lenger Sverige og Danmark et fritt kongevalg. Margrete hadde seiret. Skulle nabolandene velge en annen konge, ville unionen opphøre og skape usikkerhet om fredspolitikken. Dette var jo en tid da utenrikspolitiske konflikter gikk mellom dynastier, ikke stater.

Så lenge kong Albrecht satt i fangenskap fant Margrete det neppe tilrådelig å gjennomføre et svensk og dansk kongevalg. Det ville vært politisk uklokt og kunne ha skapt inntrykk av at Erik av Pommern var en tronrøver eller usurpator. Et separat kongevalg i Danmark og en utsettelse i Sverige kunne ha svekket det budskap dronning Margrete hadde formidlet til Richard II i 1393 – at det var meningen at Erik skulle etterfølge henne i Danmark og Sverige, ikke bare Norge. Men med Lindholmtraktaten fra 1395 ble Albrechts svenske kongemakt satt ut av spill, selv om Margrete måtte gi seg på kravet om at han skulle frasi seg sin rett til kronen.

Erik av Pommern ble valgt til dansk konge i januar 1396 og hyllet på landstingene. De svenske stormennene valgte ham til konge i Skara 11. juni samme år, og 23. juni ble han hyllet på

**Norge skulle
alltid tilhøre
Eriks
etterfølgere**

Unionssbrevet
fra Kalmar.

Mora Stener. Etter begge valghandlinger ble det utstedt forordninger om reduksjon av alt krongods som hadde gått tapt for kronen. Margrete oppga nå sin formelle myndighet for å sikre kongemakten i Eriks person. Men hun holdt fremdeles i tøylene.

Margrete ønsket trolig å unngå å utstede håndfestninger slik hun og Håkon VI Magnusson hadde måttet gjøre for Olav Håkonsson da han ble dansk konge. Kanskje hadde ikke dette så mye å bety for hvordan hennes og Eriks regime ble innrettet. I forbindelse med et kongevalg ble det forhandlet om en håndfestning som kan anses som kongedømmets konstitusjonelle grunnlag. Det verdslige aristokrati søkte å sikre innfødsretten til festninger, slott og len. Kongehusets rettigheter ble erkjent ved at man forpliktet seg til å velge blant kongens sønner. I senmiddelalderens valgkongedømmer ses til stadighet at kongene brøt bestemmelser i håndfestningene når de hadde kommet til makten, mens de overholdt landets lover. Hovedpoenget med senmiddelalderens valg-

konstitusjon var at riksrådets valg hjemlet kongens adgang til kronen.²¹ Valget av den nye kongen, som regel i kongeætten, var ikke sikret før riksrådet hadde sørget for en *restitusjon* i forhold til den tidligere håndfestning. Håndfestningene er det avgjørende skille mellom et arvekongedømme og et valgkongedømme. Når Erik ikke avla håndfestninger, var det heller ingen betingelser knyttet til valget av hans etterfølger. Dersom slike betingelser ikke kom til senere, ville hans suksedenter ha krav på en umiddelbar valghandling ved hans død.

Svenskene kan ha ment at det manglet noe på Eriks fulle kongeverdighet. I Magnus Erikssons landslag heter det: "Då konungen vill, skall han i Uppsala vigas och krönas, eller och annorstädes i sitt rike, efter som han vill och finner lägligt, dock helst av ärkebiskopen för båda deras värdighets skull."²² Lovteksten overlater til kongen å avgjøre om han ønsker å bli salvet og kronet, men en underforstått forutsetning var at erkebiskopen var villig til å forestå handlingen. De svenske stormennene foreslo høsten 1396 at det skulle føres forhandlinger om det fremtidige unionsstyre. Det er grunn til å tro at det var kroningsmøtet i Kalmar man hadde i tankene som et passende tidspunkt for slike forhandlinger. Svenskene har trolig vært klar over at det ville bli en felles kroning med Danmark på dette møtet. Selv om deres egen erkebiskop dermed ikke ble koronator, var erkebiskopen av Lund primas for de to kirkeprovinsene. Kroningen ville skje i Sverige uten noen ubehagelig rangstrid mellom de to erkebiskopene.

kongene brøt bestemmelser

RETTELSE OG OVERSTRYKNINGER

Fra denne kroningen er det bevart to dokumenter. Det ene, unionsbrevet, har vært meget omdiskutert. Det viser at drøftelsene som det svenske riksrådet hadde bedt om, virkelig fant sted. Dokumentet er av en god papirkvalitet. Dette er i og for seg ikke merkelig – både i Sverige og i Danmark hadde man rundt 1400 tatt i bruk papir i kanselliene. Men unionsbrevet har flere rettelser og overstrykninger, og de som skulle bekrefte det med besegling, uttalte at de hengte dem under. Det forutsetter en utstedelse på *pergament*. Sytten svenske, danske og norske riksråder skrev at de hadde beseglet brevet, men bare ti av dem gjorde det ved å trykke sine segl på selve dokumentet. Et av dem er senere falt av. Det er derfor mange momenter for at unionsbrevet et *utkast* til et forslag.²³ Forslaget gikk ut på å skape en overenskomst mellom på den ene side aristokratiet, på den annen kongemakten i hvert av de tre land. Det ville forutsette at det ble skrevet en håndfestning fra kongen til riksrådene i hvert av de tre land og et troskapsbrev fra riksrådene.²⁴ Men unionsbrevets status slik det foreligger for oss, er ikke like sikker – i samtiden kan man ha sett spørsmålet som uavklart. Den statsrett som kommer til uttrykk i unionsbrevet er rådskonstitusjonalisme, *regimen politicum* – en oppfatning av at kongene måtte avlegge en håndfestning og deretter velges av riksrådet. Kroningsdokumentet er uttrykk for Margretes politiske program som innebar arvelig og automatisk adkomst til kronen når en konge var død. I samtidens statsrettslige teori kaltes dette *regimen regale*.²⁵ I dette programmet gjenfinnes det sterke arvekongedømme som Sverre-ættens konger søkte å gjennomføre. Kroningsdokumentet fra Kalmar gir uttrykk for en statsskikk som det verdslige og geistlige aristokrati i Norge lenge hadde sluttet opp om.²⁶ Kalmarunionen ble tuftet på norske statsrettslige tradisjoner.

Kong Eriks norske kroning i 1392 gir fullgod forklaring på at det kongsojale norske episkopatet ikke møtte opp ved kroningsmøtet i Kalmar fem år senere. Erik var allerede kronet til Norges konge. Hans kroningshjæmme var den arverett som Norges råd og menn hadde fastslått. Erik av Pommerns kroningsadkomst i Danmark og Sverige måtte nødvendigvis være av en noe annen karakter. En norsk medvirkning til kroningen i Kalmar ville lett kunne oppfattes som en desavuering av den kroningen som allerede hadde funnet sted. Det kunne tjene til å svekke hans stilling som norsk arvekonge. Dette var Margrete ikke interessert i. Derfor er episkopatets fravær skjedd med hennes samtykke og kanskje etter hennes initiativ. Dermed letter mørket litt i firehundreårsnatten. Det norske aristokrati har gitt sitt bidrag til dannelsen av Kalmarunionen.

Margretes politiske program

Kroningsdokumentet viser til at Erik var kronet til de tre lands felles konge med godvilje og samtykke fra innbyggerne i alle de tre kongerikene, både biskoper, prelater, klerker, riddere og meniges råd. Dette tyder på at utstederne har oppfattet

Margretes sarkofag i Roskilde.

kroningen i Kalmar som avslutningen på en prosess, en fullbyrdelse. Når Norge nevnes, er grunnen trolig at den norske kroningen til konge over unionens arvekongedømme var en viktig del av denne prosessen. Kroningen gikk inn i en større helhet. Resultatet var at de tre rikene fikk en felles kronet *arvekonge*. Kroningen i Kalmar bør ikke betraktes som et brudd med fortiden, heller ikke fra norsk side. Den blir i stedet sluttsteinen i unionsdannelsen. Sverre-ættens arvekongedømme hadde slått igjennom i hele Norden.

Fire av nordmennene som var til stede under kroningen, står nevnt blant de 17 i unionsbrevets navneliste. Man har lenge trodd at de fire ikke var blant dem som trykket sine segl på dokumentet. Det er imidlertid påvist enkelte unøyaktigheter i Rydbergs segltegninger. Det seglet som er tapt, har satt spor i dokumentet. Det *kan* stamme fra en av de tre norske ridderne, men det er ikke den eneste mulighet.²⁷ Det ville jo vært interessant, men det er små utsikter til å kunne avgjøre spørsmålet.

Det som kan fastslås, er at det norske riksråd ikke hadde noe i mot unionen. Valgkongedømmet brøt derimot med norsk tradisjon og statsskikk. Det kan tenkes at de norske rådene, ikke minst kansleren, har ført forhandlinger på vegne av dronning Margrete. Men de norske riksrådsmedlemmene i Kalmar kan ikke ha ment at de hadde kompetanse til å gå inn i bindende avtaler på vegne av riksrådet når biskopene ikke deltok.

Man aner dronning Margrete bak denne strategien. Dette var en handlemåte hun fulgte også vis-à-vis hanseatene. Hun har ikke ønsket å bringe opp unionens konstitusjon til avgjørelse i et forum der det kunne tas en formell avgjørelse. Dersom de norske biskopene hadde vært til stede, ville det kunne ha skapt muligheter for at det norske riksrådet ble trukket inn i drøftinger om unionens og dermed Norges statsrett, om det skulle være arvekongedømmet som fortsatt skulle stå ved lag, eller om man av hensyn til unionen skulle innføre valgkongedømme også i Norge. Episkopatets fravær kan ha forpurret mulighetene for å trekke det norske riksrådet inn i slike forhandlinger. *At de norske biskopene ikke møtte i Kalmar i 1397 kan stes å være en signifikant politisk handling som understøttet arvekongedømmet*

det norske riksrådet hadde intet imot unionen

som unionell statsrett. Ved å forhandle om unionsbrevet på selve Kalmar-møtet har Margrete kunnet hindre at en endelig avgjørelse ble tatt der og da fordi det norske episkopatet ikke var til stede.

Med en egen norsk kroning av Erik kan ikke teorien om norsk motstand mot unionsdannelsen opprettholdes lenger. Motstanden er nok skapt av nasjonalromantikken i forrige århundre, ikke av 1300-tallets nordmenn. De ønsket dronning Margrete som norsk og unionell monark og støttet hennes program for et sterkt, sentralisert arvekongedømme.

Konklusjon: Dannelsen av Kalmarunionen var ingen nasjonal krenkelse, men resultat av norsk medvirkning. Dronning Margrete søkte å fremme en sterk kongemakt, ikke dansk supremati i unionen, i samsvar med norsk statsrett. Frehundreårsnatten er blitt kortere.

**motstand skapt
av nasjonal-
romantikken**

Eldbjørg Haug er dr. philos. og rådgiver i Utenriksdepartementet. Hun er kurslærer i Acem.

Fotnoter:

- 1 Haug, Eldbjørg. 1996. *Problemer i Nordens statsrett i dronning Margretes unions- og maktpolitikk*. Trondheim. Lars Hamres opposisjon publisert som bokanmeldelse i *(Norsk) Historisk tidsskrift* 4 / 1996 (Hamre 1996); Esben Albrechtsens opposisjon publisert på samme måte i *(Dansk) Historisk Tidsskrift* 2 / 1997 (Albrechtsen 1997).
- 2 Favre, Jean. 1966. *Les finances pontificales à l'époque du grand schisme d'Occident 1378 - 1409*. Paris.
- 3 DN III 100. Det kan også være danske forbilder for uttrykkene "fullmechtig frue og rett husbonde".
- 4 Christensen, Aksel E. 1980. *Kalmarunionen og nordisk politikk*. København.
- 5 Storm, Gustav. Dronning Margretes valg i Norge. *(Norsk) Historisk tidsskrift* 4.R.I.; Taranger, Absalon. Alting og lagting. *(Norsk) Historisk tidsskrift* 29 (1930-1933): 10-197.
- 6 *Norges gamle Love* III, nr. 14.
- 7 Norske Middelalderdokumenter nr. 6; NGL 2.R.I, nr. 10; Isl. ann.: 418.
- 8 NGL 2.R.I, nr. 8, DN XVIII 34.
- 9 NGL 2.R.I, nr. 8, senere trykt i DN XVIII 34 med (korrekt) angivelse av seglene: *rikisins mæn j Norighe ... anama ... ok vrfangar: thæenne færnfædæ: konung Erik ok hans retæ: erfvingtæ eftir honom ... til alla waara ogh rikisins j Norighe kung ok retta herra*.
- 10 Schreiner 1956; Carlsson, Gottfrid. 1957. Erik Pomrærens våg till kungavårdighet i Norden. *(Svensk) Historisk tidsskrift* 77. Øvrige bidrag i diskusjonen om dokumentene: Linton, Michael. 1971. *Drottning Margareta - fullmäktig fru och rätt husbonde*. Göteborg; Schück, Herman. 1976. *Rikets brev och register. Arktubildande, kansliverken och tradition inom den medeltida svenska statsmakten*. Stockholm; Haug 1996.
- 11 NGL 2.R. I, nr. 9. Som "fullmechtig frue og rett husbonde" må Margrete hatt rett til å gi denne type privilegier.
- 12 Munch, P.A. 1862. *Unionsperioden II*. Christiania: 320; Schreiner 1956: 333 - 339; NGL 2.R.I, nr. 8; DN II 515.
- 13 Nærmere begrunnelse i Haug, Eldbjørg (1998). *Dynastiskiftet i 1380-90-årene og dannelsen av Kalmarunionen*. I Knut Arstad (red.), *Konge, adel og opprør*. Oslo 1998:
- 14 NGL 2.R.II, nr. 21 85.

- 15 Perroy, Edouard, (ed.) 1933. *The Diplomatic Correspondence of Richard II*. London: 122 f. nr. 175; oversettelse til moderne norsk av Anne-Marit Hamre i Haug 1995a.
- 16 Haug 1995a etablerer en kroningstypologi som hjelpemiddel i en nærmere bestemmelse av dateringene. Haug 1996: 32-49 gir den metodiske begrunnelse for hvorfor kongekroningen ikke er omtalt i Islandske annaler. Cfr. også Haug 1997a.
- 17 *Norges gamle Love* 2.R.I. nr. 16:22.
- 18 Haug 1995a; Opsahl, Erik. 1995. Erik av Pommerns kroning og Norges rolle i dannelsen av Kalmarunionen. (*Norsk Historisk tidsskrift* 74 (4): 473-491.
- 19 DD IV.R.4 nr. 262, 393, 396, 399, 404, 573, 574, 618; Christensen 1980:127.
- 20 Sammenlign den utenrikspolitiske situasjon ved Kalmar-kroningen som fremholdt av Christensen 1980: 93 - 100.
- 21 Imsen, Steinar. 1987. Den tronfølgerettslige situasjon i Norge ved utgangen av middelalderen. (*Norsk Historisk tidsskrift* 76 (2): 169-179.
- 22 Holmbäck, Åke, og Elias Wessen. 1962. *Magnus Erksassons landslag i nysvensk folkering*. Bd. 6 Rättshistoriskt bibliotek. Lund: Konungabalken VIII.
- 23 Rydberg, O.S. 1883. Om det från unionsmötet i Kalmar år 1397 bevarade dokumentet rörande de nordiska rikenas förening. I O. S. Rydberg (red.), *Sveriges traktater med frammande magter jemte andra dithörande handlinger*. Stockholm.
- 24 Weibull, Lauritz. 1930. Unionsmötet i Kalmar 1397. *Scandia* 3: 185-222.
- 25 Lönnroth, Erik. 1934. *Sverige och Kalmarunionen 1397-1457*. Göteborg.
- 26 Haug 1996.
- 27 Skyum-Nielsen, Niels. 1960. Et videnskabeligt falsum i debatten om Kalmarunionen. *Scandia* 26 (1): 1-40.

Acem-meditasjon

Nye kurs begynner nå

ACEM-MEDITASJON. TID TIL MER.

Påmelding og informasjon:
ACEM, telefon 22 83 04 83
acem@acem.no
<http://www.acem.no>

ny

Kokebok fra Dyade

Over 100 oppskrifter på god laktovegetabilsk mat.
Brød og kaker, grønnsakretter og salater, pasta og pizza, lasagne og pai, sauser, supper og drikke.

Nyttige tommelfingerregler for riktig kosthold.

128 sider.

kr 240.- fritt tilsendt.

Kan bestilles ved å bruke slippen på side 64 eller

tlf 22 83 04 83

fax 22 831 831

e-post: Dyade@Acem.no

Ole Gjems-Onstad:
Personlig produktivitet
 Hjelper deg med de små, overkommelige forandringer som gjør din arbeidsdag og ditt privatliv mer meningsfylt

ISBN 82-91405-02-6

Are Holen (red)
Stilhetens psykologi
 En enkel og grei innføring i Acems meditasjonspsykologi - også sett i forhold til strøminger i samtiden
 ISBN 82-990435-4-9

STILHETENS PSYKOLOGI

En bok om Acem-meditasjon

Red. Are Holen

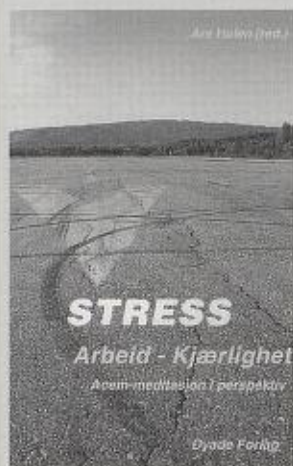
DYADE FORLAG

DYADE forlag

Ole Gjems-Onstad
Studieglede

En erfaringsbank med en rekke råd om planlegging, effektivitet og studieteknikk
 ISBN 82-991053-8-2

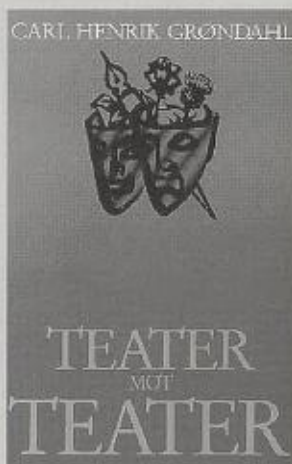
Are Holen (red)
Stress - arbeid - kjærlighet

Sentrale ledere i Acem reflekterer over erfaringer og perspektiver i den metodeorganisasjonen har utviklet gjennom 30 år

ISBN 82-91405-04-2

Carl Henrik Grøndahl
Teater mot teater

Godt teater er uforenlig med det som kanskje påvirker oss mest: mediakulturens stadig mer hektiske forbruk av konflikter, moter, mennesker og innsikter
 ISBN 82-991053-1-5

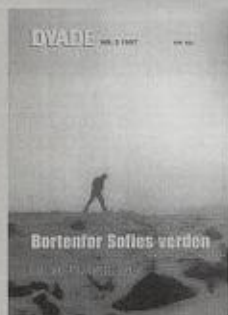
3 1990

Joda, vi er narsissister alle sammen, men hva betyr det?

2 1993

Holder muskelstramningene ekteskaps-konfliktene på avstand?

3 1997

Vi må alle sammen gå veien på ny. Det finnes ingen enkel oppskrift.

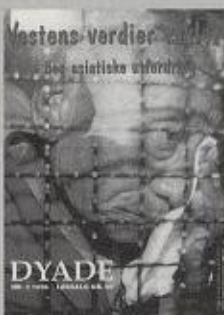
3 1992

Det umulige livet? Om Sigrid Lindset, Olav Duun og Dag Solstad

1 1992

Hvordan greier vi å leve i den store verden med alle dens fallgruver?

3 1996

Går 500 års vestlig verdensdominans mot slutten?

1 1997

Her finner du endel overraskelser i krysningspunktet mellom øst og vest!

3 1993

Proust beskriver eksistensiell uro så du kjenner det på kroppen

1/2 1996

Vegetarisme er mer enn bevissthet om kosthold

3 1995

Vår evne til å mestre tilværelsen kan utvikles og forbedres.

2 1992

Hvorfor ble en kjøkkenbenk-klubb en internasjonal suksess?

4 1997

Kan man tenke seg en livsstil der rusen mister mening?

4 1996

Hva bringer vi videre av konflikter og drømmer til våre barn?

2 1997

Hvis Knappestøperen er ute etter Peer Gynt, ligger vi dårlig an, vi andre også.

2 1998

Henrik Ibsen trenger både Brand og Peer Gynt for å komme seg gjennom prosessen

4 1993

Hva gjør du med sinnet, sulten og seksualiteten?

4 1994

Nei takk. Ekte menn liker ikke yoghurt.

BLI DYADE-ABONNENT, DU OGSÅ

Da blir du med i det noen har kalt Norges billigste bok-klubb.

Mange tror at 500 års vestlig verdensdominans går mot slutten. Vestens verdier vakler. Hvor finner du stoff om dette?

Finnes det noe lett tilgjengelig om mentalitetshistorie på norsk?

Har et tidsskrift laget et spesialnummer om Nobelpris-vinneren

Isaac Bashevis Singer?

Hvor finner du tanker om nordmenns forhold til natur?

Har noen stilt spørsmålet om hvor det er blitt av ondskaperen i dagens barnelitteratur?

Trenger du en balansert innføring i gen-teknologi? Eller markedsøkonomi? Vil du undersøke det russiske? Er du nysgjerrig på araberne? Kineserne? Japanerne? Friskolene - er de en plage i norsk kultur? Barnevern, foreldres kamp om barna i rettsapparatet, hvem er best for barna - mor eller far? Kan du forandre deg? Hva er forskjeller og likheter mellom Acem-meditasjon og terapi? Hva finnes bak mytene i fotballklubben Rosenborg?

Dette - og mere til - finner du i DYADE!

«For tiden det best redigerede kulturtidsskrift i Skandinavi» *Jyllandsposten*

Jeg bestiller:

- Abonnement på Dyade 4. nr. pr. år kr. 170
- Bok om Acem-meditasjon *Stillhetens psykologi* kr. 125
- Boken *Personlig produktivitet* kr. 145
- Boken *Studieglede* kr. 130
- Gratis brosjyre for Acems kurs
- Boken *Stress - arbeid - kjærlighet* kr. 140
- Godt grønt*. Kokebok for vegetarmat. kr. 240

Følgende temahefter av Dyade:

.....
.....
.....
.....

Navn:

Vei/Gate:

BREV

Kan sendes ufrankert i Norden. Adressaten vil betale portoen.

SVARSENDING

AVTALE NR. 126000/95PB

DYADE

Postboks 2559, Solli

N-0202 OSLO

NORGE

ACEM

<http://www.acem.no>

e-post: acem@acem.no

Hva er Acem-meditasjon?

Det er å samle oppmerksomheten om en enkel, indre handling som gir kroppen hvile og avspenning. Dessuten lar meditasjon sinnet få vikle seg ut av stressende dagsrester. Ubrukte sider av oss får friere spillerom og kan etterhvert prege personligheten. Det å meditere er å arbeide med sinnets evne til å ta imot, mestre, uttrykke, gjenkjenne nye muligheter for utfoldelse.

To ganger en halvtime hver dag. Sitte godt i en stol med lukkede øyne, være uforstyrret og la tankene vandre som de vil, mens man samler oppmerksomheten om gjentakelse av en metodelyd i sinnet.

ACEM-MEDITASJON. TID TIL MER.

Ulike måter å ivareta sinnets behov har menneskene trolig hatt fra uminnelige tider. Holde på med noe håndfast mens tankene sveiper over det som spontant melder seg.

Mange praktiserer meditasjon uten å være klar over det - når de fisker med stang eller snøre, fordyper seg i et håndarbeid o.l. For skandinaver er ikke meditasjon noe fremmed. Ute i naturen får sinn og sanser økt frihet til å være og virke.

Dette er det vi kunne kalle spontane meditasjonsteknikker, måter å falle til ro på, finne tilbake til seg selv. Acem-meditasjon er metodisk. Den går videre i å slippe til det som lever i oss. Den bearbeider, den utfordrer, den kan ta oss inn i det som er motstandsfullt - og gjennom.

Den utvider våre muligheter til å se mer, forstå mer, til å utvikle oss.

Ring

22 83 04 83

så får du opplysninger om kurs

ISSN 0332-5792

C-BLAD

DYADE

Postboks 2559 Solli
0202 Oslo

232439 TØNSBERG BIBLIOTEK
STORGT. 16
3100 TØNSBERG

UTGÅTT AV
TØNSBERG OG NØTTERØY BIBLIOTEK

Trender

Økonomi - Politikk - Meditasjon - Kunst - Historie

Er globaliseringen skyld i verdens økonomiske problemer? Vi har Asia-krise, kursfall på børsene verden over, en svak norsk krone og høye gjeldsrenter. Mange skylder på at landegrensene er utvannet, og at milliarder av dollar på sekunder kan forflyttes rundt om i verden. Tor Hersoug drøfter i dette Dyade holdbarheten i alle angrepene på en globalisert økonomi.

Ole Gjems-Onstad ser på trekk i amerikansk mentalitet, historie og juridisk praksis som kan forklare at presidentens seksualliv i lengre tid har vært øverste sak på dagsorden i verdens mektigste land.

Dyade har intervjuet Torbjørn Hobbøl, som lærer indere norsk meditasjonsforståelse og har oppdaget at vi har noe å tilføre meditasjonens hjemland.

Eva Skaar analyserer våre holdninger til moderne billedkunst og ser på den kunstneriske skapelsesprosessen, kunstnerenes forhold til tradisjoner og forholdet mellom kunstverk og tilskuer.

Eldbjørg Haug mener norsk nasjonalisme har forstyrret analysen av dansketiden og at firehundreårsnatten i realiteten var mye kortere. Kalmar-unionen i 1397 hadde norsk støtte, og påstander om nasjonal motstand er myter skapt av nasjonale strømninger i det forrige århundre.

17 FEB. 1999

DOWNDOWEN 4. 1998

TRENDOWEN